

Kun József

József Attila
istenes versei

KUN JÓZSEF
JÓZSEF ATTILA ISTENES VERSEI

Kun József

József Attila istenes versei

Nézd fel a felhőkre,
Ó édes Uram, hogy megjelentek nekem,
Te már nem is vagy földi lény,
Te hűvésként a fennyegető bűntől ment.

(József Attila: Uram!)

Kun József

József Attila istenes versei

Készült Miskolc Város Önkormányzata
Miskolc Alapítvány támogatásával

A sorozat kiadását
A szerkesztés, a fordítás és a nyomdai munkálatok
a Győr-Ménfőcsanak Képzőművészeti Alap támogatásával
Miskolc, Győr-Ménfőcsanak, 2011.
Főszerkesztő: Varga József
ISBN 963 630 081 9
1998

Miskolc, 1995

© Kun József

Készült Miskolc Város Önkormányzata
Mecénás Alapjának támogatásával

A szerző kiadása
A szedés, a tördelés és a nyomdai munkálatok
a Gazdász Elasztik Kft. nyomdaüzemében készültek
Miskolc, Szervezet utca 67.
Felelős vezető: Vesza József
ISBN 963 650 081 9
1995

József
„Nagy bánatomnak égő csipkebokrán,
Ó én Uram, hogy megjelentél nekem,
Tán már nem is bús fájdalom lobog,
Te tündökölsz e fonnyadt büszkeségen.”

(József Attila: Uram!)

József Attila istenes versei

Kevés olyan költője van a modern magyar irodalomnak, akinek az élete és a munkássága annyira le tudná kötni az olvasót, a tanulmányírókat, mint az Ady és a József Attilaé. Talán nincs is. Több oka is van ennek. Mindenekelőtt a két költő nagysága. *Ady* a modern magyar irodalom zsenije, de az sem kizárt, hogy a huszadik század legnagyobb polgári költője, aki a misztikus megfoghatatlansága ellenére is olyan mélyen képes megsejtenni önmagát és költészetének tárgyi világát, hogy ez már maga a legátfogóbb realizmus, hiszen ki az, aki nem látja, hogy ez a csodálatos intuitív művészet hű tükörképe nemcsak önmagának, hanem visszatükrözője a magyar társadalmi valóságnak, de még a modern európai életnek is. A szimbolista költészet két legfontosabb sajátossága, a látomásosság és a sejtelmesség olyan erővel dolgozik benne, hogy olykor szinte megfoghatóvá válik, nemcsak a disznófejű Nagyúr-szerű képek kitapinthatósága esetében, de a maradi magyar tájak érzékeltetésekor is. „*Vad indák gyűrűznek körül, | Míg a föld alvó lelkét lesem, | Régmúlt virágok illata | Bódít szerelmesen.*” A nyomasztó jelen indáit a bőrünkön és a húsunkon érezzük, s aztán mindjárt egy másik érzékszerv, a szaglás érzékelteti virágos múltunk szépségét és gazdagságát. Egyfajta realizmus az is, ha a szimbolista képek a velőkig hatolva adják tudunkra a valós jelent.

Ady egész költészete önmaga és az őt körülvevő világ lankadatlan és megmásíthatatlan szemléltetése, minden bizonnyal egy költői cél szolgálatában: hazánk állapotán mindenképpen változtatni kell, de az olyan életen is, mint amilyen az övé, ha azt akarjuk, hogy népünk boldog legyen. Mindig a magyar nép szemével látja a világot, annak testrészeként. A költői tehetség önmagában még nem sokat jelent, de a közösség szolgálatában felbecsülhetetlen értékű.

Adyt ugyanolyan ellenségesen fogadta korának maradi köre, mint Petőfit, de számolnia kellett vele: őket nem lehet elnémítani, csakhamar koruk fölé nőttek.

József Attila sokkal szerencsétlenebb helyzetben volt, mert elhibázta első lépéseit. Még fel sem figyelhetek rá, mikor szembezállt az egyetem „fura urá”-val, megbélyegezve magát istentagadó versével. Pedagógus már nem lehetett. És elismert költő? Az igen, ha nem követ el újabb taktikai hibát. Kivesézni Babitsot egy gúnyos hangú brosúrában? Talán még egy Ady sem tehette volna meg ezen a hangon. (Nem mintha nagy szakadék választaná őt el Adytól!) Babits akkor már „nagy” költő volt, korának legműveltebb magyar írója, sok hízelgővel körülvéve, s elsősorban ők nem tűrték az ilyen hettyke megnyilatkozást.

Így aztán egyedül maradt József Attila magában hordozott lelki betegségével, mindenféle nyomorúságával, szeretetlenül (de mindig szeretetre vágyva), s még olyan barátja sem akadt, aki Isten felé terelte volna, hogy igazi megtérővé váljék, mint a nagy nyugati megtérők: Verlaine, Bourget, Huysmans és mások. Pedig megérdemelte volna, hogy elnyerje az emberek jóindulatú támogatását, mert becsületes volt, gyors felfogású és szívós a munkában, ahogy önéletrajzában megírta. Öszinteségében csak a tájékozatlan ember kételkedhet.

* * *

Be kell vallanom: zavarban vagyok. Most kell felfedeznem József Attila istenes verseinek lényegét, titkát (ha egyáltalán van bennük titok), mert 1946-ig, tanári pályám elkezdéséig nem foglalkoztunk vele az egyetemen, mint ahogy sok mindennel nem foglalkoztunk, mivelhogy az irodalom térben és időben szinte végtelen, csak gerincében lehet megismerni vele. Az a fél évszázad pedig, ami azóta eltelt, nemhogy nem igényelte, de valósággal tiltotta az istenes versekkel való foglalkozást. Hogy pontosabb legyek: nem egy fél évszázad, hanem négy évtized csupán, mert a 80-as években már lehetett foglalkozni Balassi és

Szinte hihetetlennek tűnik: bajuszos fiatalembert látok a másik képen, hetyke kiállításút, kihajtott inggallérral; nemcsak barátságos, hanem egészen szép embert, akire a lányok feltétlen visszaneéznek. Mintha azt mondaná az olvasóinak: majd meglátjátok, hogy igazolni fogom magam!

A harmadik kép oldalról mutatja be: asztalnál ül, talán az írógépevel babrál, igen gondos külsejű, jóképű férfi, költő mindenképpen. De orvosnak, mérnöknek is el tudnám képzelni.

A következő ismét egy új arcát mutatja, amely a második képpel hozható rokonságba, de nem a hetykesége látható itt, hanem valamiféle gyermeki jóság. Talán éppen egy játszadozó kisgyermekre néz, s maga is élvezi annak játékát. Vagy az alvó hangyát nézi, s megszületik benne az elhatározás: erről a kis hangyáról verset fog írni. (Pillanatnyi hangulatát tükrözi majd ez a vers.)

*A bábok között elaludt a hangya.
Szél, a bábokat most el ne fúdd!
Különben jó az is.*

*Kis, fáradt fejét csillámokra hajtja,
és alszik véle csöpp árnyéka is.*

*Egy szalmaszállal fölkelteni szépen!
De jobb, ha már indulunk haza,
erősen beborult.*

*A bábok között elaludt a hangya,
és hopp- egy csöpp már a kezemre hullt.*

(„Hangya”)

A búbájosság igazolására talán nem is találhatnánk jobb példát. Kiben ne keltene derűt az alvó kis hangya! De ilyen derűt? A költő egyből kisgyermekké válik, és kedve támad: fölkelteni a hangyát, és eljátszani vele! Annyira elbűvöli a kedves látvány, hogy spon-

tánul ömlik belőle a mondanivaló, megfedkeznek a versírás szabályairól is: átmenet ez a kis remekmű a szabadvers és a kötött mértékű vers között, a sorok szótagszáma változó, a rímek is csak néha-néha csendülnek össze. Micsoda finom észrevétel: „és alszik véle csöpp árnyéka is.”

De mit keres itt ez a sor?: „Különbén jó az is.” A költő önfeledtségét (s egyben zsenialitását) tükrözi. Semmi sem számít! Minden úgy jó, ahogy van! Ezt a boldog-idillikus hangulatot semmi sem zavarhatja meg.

Ezt a fényképet jól jegyezzük meg, semmiképp se felejtjük el!

Az utolsó képen lehajtja fejét a költő, szemének csak az alsó részét látjuk, a felsőt eltakarja szemöldöke. A kihajtott gallér semmi lengeséget nem árul el, nem hat feloldólag, minden a változhatatlan, az elviselhetetlen élet tükrözője. Az öngyilkossággal foglalkozó nagy nemzeti költő képe ez, a mindenkori magyar tragédia részlege.

Lehangoltság és vidámság, hetykeség és mély, igen mély elkeseredés: íme a József Attila-i életút váltakozó mérlege, s mi már tudjuk, ennek a mérlegnek a nyelve többször is a végzetszerűség felé hajlik, mint egyszer a derűre, s nekünk most erre a rapszodikus képsorra kell ráhelyeznünk egész istenes költészetét, hogy reális képet alkothassunk róla.

De mindenekelőtt fájdalommal kérdezzük: melyik lehetett volna az igazi, a természetes arca? Mindenképpen a játékos, a magabiztosságot tükröző hetyke, a csintalan, a végtelen szeretetet kinyilvánító: ha másképpen alakul az élete.

* * *

Ez az élet a *legmélyebb szintről* indult el. Édesanyja hat gyermeket szült, de csak három maradt életben: Jolán, Eta és Attila. Körülbelül hároméves, mikor munkásapját egy sztrájk után elbocsájtják, kivándorol, és sohasem látja többé családját, tudomása sincs fiának költői pályájáról. Már ez is egy élettragédia. Négyéves korától nevelőszülők gondozzák három éven át, s dolgoztatják,

verik, egyetlen szép szavuk sincs hozzá. Hazatérése után már kenyérkereső. Kilencéves korában kitör a világháború, nyomorúságuk fokozódik. Egész éjszakákat sorban áll az élelmiszerüzletek előtt. Fát és szemet lop a Ferencvárosi pályaudvaron, hogy meg ne fagyjanak. Tizennégyéves, mikor édesanyját is elveszti. Isteni csoda, hogy nem züllik el végképp, nem lesz rablógyilkos. (Ma a jó módú gyerekek is azzá válnak.) Pubertáskori zavarok miatt többször is öngyilkosságot kísérel meg. Megszakítja tanulmányait, majd összevont vizsgát tesz, és egy évvel hamarabb végez egykori osztálytársainál.

Ismerjük ezt az életet, a folytatását is jól ismerjük, s akik végigjártunk, végigkacagtuk egész gyermekkorunkat, döbbenettel olvassuk kilencéves korában írt, első verséből a libasültről, cukorról, új ruháról ábrándozó fiúcska következő sorait:

*De erre gondolni sem merek,
Boldogságom gyorsan pereg.
S mert nincs meg e sok jó dolog,
Azért nem vagyok én boldog.
(„Kedves Jocó!”)*

Talán „*még legénytoll sem pehelyzik állán*”, mikor megírja életének sorsdöntő versét, a „**Tiszta szívvel**” címűt, amelyben borzalmas dolgokat olvasunk:

*Nincsen apám, se anyám,
se istenem, se hazám,
se bölcsőm, se szemfedőm,
se csókom, se szeretőm.*

*Harmadnapja nem eszek,
se sokat, se keveset.
Hús esztendőm hatalom,
hús esztendőm eladom.*

*Hogyha nem kell senkinek,
hát az ördög veszi meg.
Tiszta szívvel betörök,
ha kell, embert is ölök.*

*Elfognak és felkötnek,
áldott földdel elfödnek,
s halált hozó fű terem
gyönyörű szép szívemen.*

Horribile dictu! Hogy írhat ilyen verset egy pedagógusjelölt? Hát úgy, hogy nagyon el van keseredve, és hirtelen haragjában megírja. Tiltakozik vele a jogtalan nyomor ellen. S ha már megírta, közli is. Tudjuk, hogy az ifjú lázadó költészetére nagy hatással volt Juhász, Ady, a német expresszionizmus, a francia szürrealizmus és a rokon népek költészete mellett a magyar népköltészet is, s talán éppen a betyárnóták hangulata hatott rá, mikor ezt a versét megírta, hiszen tartalmában és formájában azokhoz hasonlít. Hangsúlyos versformában készült, páros rímekkel, sorai kétüteműek, a szótagszámuk 4+3. Úgy vélem, Villon is hathatott ennek a versnek a megírására, mivelhogy Attila magyar-francia szakos tanárnak készült a szegedi egyetemen.

Nincsen apám, se anyám?

József Attila nem tagadta meg az apját, annak ellenére, hogy hároméves kora óta nem látta őt, mivelhogy elhagyta a családját. S ha nem szerette volna az édesanyját, nem ír olyan gyönyörű verseket hozzá, mint amilyen az „Anyám”, az „Anyá” és a „Mama”. Nem írtak - és nem is fognak soha - olyan drámai hangú költeményt egy édesanya elvesztéséről, mint amilyen a „Kései sirató”. Örületes anyaszeretetről szól ez a vers. De nézzük egy nyugodt, egy nagyon megfontolt vers vallomását a szülei iránti szeretetről:

*Anyám kún volt, az apám félig székely,
félig román, vagy tán egészen az.
Anyám szájából édes volt az étel,*

apám szájából szép volt az igaz.
Mikor mozdulok, ők ölelik egymást.
Elszomorodom néha emiatt-
ez az elmúlás. Ebből vagyok. „Meglásd,
ha majd nem leszünk!...” - megszólítanak.

Megszólítanak, mert ők én vagyok már;
gyenge létemre így vagyok erős,
ki emlékszem, hogy több vagyok a soknál,
mert az összejtig vagyok minden ős-
az Ős vagyok, mely sokasodni foszlik:
apám- s anyámmá válok boldogon,
s apám, anyám maga is ketté oszlik,
s én lelkes Eggyé így szaporodom!
(„A Dunánál”)

Ilyen tudatos azonosulás a szülőkkel: talán nincs az egész világirodalomban.

Se istenem, se hazám?

Ebben az időben írta irodalmunk egyik legszebb hazafias versét, amelyben a trianoni katasztrófát siratja el, és Istentől kér segítséget. A „**Bús magyar éneke**” című vers ez, csak egy részét közlöm:

Titokzatos messzeségben istent keres magyar
hangja,
Régi honát, testvéreit - mást se tehet -
siratgatja.
Piros kedve pillangó volt, sárba fulladt ott
Erdélyben,
Zöld reménye foszlányai meghaltak a
Felvidéken.

Fáj neki a teste, lelke, szíve tája, szemegödre,
Nem is tudja, feltámad-e, elpihenne mindörökre.

Életének utolsó évében szükségét érezte annak, hogy összegző verset írjon költői munkásságáról, s hogy félreérthetetlenül kifejezze még egyszer hazafiságát, mély magyarságtudatát a „**Hazám**” című versciklussal, amelynek hetedik szonettje a következő:

*S mégis, magyarnak számkivetve,
lelkem sikoltozva megriad -
édes Hazám, fogadj szivedbe,
hadd legyek húséges fiad!*

*Totyogjon, aki buksi medve,
láncon - nekem ezt nem szabad!
Költő vagyok - szólj ügyészedre,
ki ne tépje a tollamat!*

*Adtál földmívest a tengernek,
adj emberséget az embernek,
Adj magyarságot a magyarnak,*

*hogy mi ne legyünk német gyarmat.
Hadd írjak szépet, jót - nekem
add meg boldogabb éneket!*

Így aztán nem marad semmi kétségünk: József Attila irodalmunk egyik legnagyobb nemzeti költőjévé nőtte ki magát, amit több jellegzetes vonása mellett szintén elhallgattunk.

Olyan nagy hazafi volt ő, mint Balassi, aki talán először nevezte „édes”-nek a hazát, s önként áldozta fel érte fiatal életét. És rokonságban van ez a nagy magyarságtudat Kölcsey, Petőfi és Ady hazaszeretetével is.

Székely vér is folyt József Attila ereiben, ezért nem véletlen, ha hirtelen haragjában és felindultságában megtagadott Istent-hazát-embert. A székely ember legnagyobb istenkáromlása „*azt a hét szentségit!*” - de ahogy kiejti, máris megbánja, mert mélyen vallásos, és bűnbánatra hajló, a vallásos hite tartotta meg évszázado-

kon át. Mikor Demeter Gábor, Tamási egyik novellahőse háromévi távollét után hazajön, s a házat üresen találja (a feleségét megszöktették), elkeseredésében elkiáltja magát: „Az Istent is megtagadom!” Abban a pillanatban megszólal a harang, öreg beszélőtársa leveszi a kalapját, és azt mondja neki: „Azt ne tedd, mert egyebünk sem maradt!” Magára maradván, Demeter Gábor emlékeiben kotorász:

„Templomot látott. Aztán éneklő apró gyermeket, számtalant. És sok-sok talián szegény embert, akik valahányan egy Istennel és egy számmal éltek életüket. Látta a sok embert, és nézte sokáig őket. S akkor valahol a mélységben, ahol a Sors univerzuma él, új élet csírája pezsdült. Érezte, hogy Istene már van. S felujjongott egyszerre helyből: Szamarat veszek, s új életet kezdek!”

Hát ilyen lehetett József Attila kitörése is. Meg olyan, amilyenek Arany János rajzolta meg a magyar embert a „Bolond Istók”-ban. Mikor elveri a jég a szőlőjét, maga is dorongot ragad, hogy tovább pusztítsa, s így perlekedik Istennel: „Csak rajta! hadd lám: mire megyünk ketten!”

Elfogult olvasói szívesen használták fel ateizmusának igazolására a **Város peremén** című költeményét is, amely feltételezhetően a világirodalom legnagyobb proletárverse. Ezekbe a sorokba kapaszkodtak:

*Nem isten, nem is az ész, hanem
a szén, vas és olaj,
a való anyag teremtett minket
e szörnyű társadalom
öntőformáiba lötytyintve
forrón és szilajon,
hogy helyt álljunk az emberiségért
az örök talajon.*

Tankönyveink sokáig a költő nyílt ateizmusaként értelmezték ezeket a sorokat, és elszigetelték számos más versétől, mert akkor már ellentmondásba keveredtek volna. Nagy meglepetést keltett

bennünk, mikor a 70-es évek elején egészen más magyarázattal közelítették meg könyveink ezeket a sorokat: a marxista ismeretekkel rendelkező költő azt a tételt igazolja, hogy a munkásosztályt az ipari forradalom hozta létre. (A dolgozók számára írt tankönyvből ellenőrzöm most ezt, a D 11 400-as számúból, és kapcsolatba hozom azzal, hogy a Biblia tanítását is a felnőtt oktatásban engedélyezték először. Nyilvánvaló az engedékenység: már rosszul állt a párt szénája, a kommunista vezetők belátták, hogy nem vehetik fel a versenyt a sokkal gyorsabban fejlődő tőkés államokkal, tehát valamiképpen el kell kezdeni a retirálást. A következő évek egyre inkább igazolták megsejtésünket.)

A felvilágosodás tanait is jól ismerő költőnek esetleg deista elképzelése is megszólalhatott itt, amit Voltaire, Rousseau és Locke is vallott: hogy Isten a teremtés után magára hagyta a világot, szabad akaratot adva az emberiségnek is. Tehát az ipari forradalmat az emberek hozták létre. Az ember feladata az, hogy a világot tökéletesítse.

* * *

Amiről biztosan tudjuk, hogy nincs, azzal nemigen szoktunk foglalkozni. Figyelemre méltó, hogy József Attila 50-nél több versében foglalkozik Istennel. Ez magában véve is elgondolkodtató. Azt azonban komolytalanság volna állítani, hogy a görög ^{katolikus} költő mélyen vallásos ember volt, s Istenhez való viszonyának életalakító szerepe lett volna. Az istenlét-nemlét kérdése egész életében gyötörte őt, egyszerűen nem tudott ettől a kérdéstől szabadulni. Van, mert lennie kell, Isten nélkül nem élhet az ember - ilyesféle voltaire-i elképzelés lebeghetett előtte, bár úgy érzem, sokkal több volt ez a lebegésnél, mert időnként igen mély büntudattal járt, s ez csak akkor lehetséges, ha Istent mindenekfölötti létezőnek ismerjük el.

Hogy mennyire hasonlít József Attila istenélménye az *Adyéhoz*, arra még rátérünk részletesen, de ide kívánczik annak a megem-

lítése: senki sem határozta meg elfogadhatóbban filozófiailag Isten létezését, mint űk. Ady így:

Te voltál mindig mindenben minden.

(„Köszönöm, köszönöm, köszönöm“)

József Attila pedig:

Minden világ a Mérhetetlen része,

Az Isten is a Lelkek Egy-Egésze.

(„A Kozmosz éneke“)

Materialista költő ilyen sorokat nem írhat le.

Nincs olyan költője a világnak, aki több **szere**tre vágyott volna, mert egész életében nélkülözte a szeretetet (s ugyanakkor korlátlanul osztogatta), ezzel magyarázható, hogy Isten valóságos lényét ilyen alapon is neki sikerült a legszebben meghatározni, olyan mitológiai színezetben, amire csak az őseember képes, aki rendíthetetlenül hisz valamiféle istenben. De az csak egy félelmetes istenben hisz, ő pedig a jóságos Istenben. Milyen csodálatos dolog az, hogy a krisztusi tanítás lényege egyetlen szó segítségével is kifejezhető: a „szere” szó ez, amelynek a hiányában semmit sem ér az életünk, s József Attila (elméje, vagy ösztöne?) épp ezt a szót ragadja meg a „Világ teremtése” versében, mikor ezt írja Istenről:

Ő volt még egyedül, nagyon magába,

Mint én vagyok most, olyan magába.

Tehetetlen volt, csak szere volt,

Társat akart, és csak szere volt.

A vers végén írja:

A te víg, meleg szemedre gondolt,

S a vízbe lépett,

*A víz fölbömbölt, ahogy belépett,
Elnyelte, mint a villámot az éj!
És ő lesüllyedt a fenékig,
Feneketlen víz nincs-fenekéig.*

*A víz
Felhőkbe szállt a szíve fölött,
Jéghegyekké vált a háta mögött,
Akkor születtek a hideg csillagok,
Akkor születtek a meleg napok,
Ő volt még egyedül, mint én: magába,
Társat akart, és csak szeretet volt.*

Ha a költészet csak az értelmünknek szólna, nem is lehetne igazi költészet a maga száraz mivoltában. Teljes ember szükséges hozzá, tehát érzelmi, akarati és ösztönös világunk, sőt fantáziánk is. Néhány szónak különleges helyzeti ereje van az idézett részeken, ezért nem maradhatnak figyelmen kívül.

*És ő lesüllyedt a fenékig,
Feneketlen víz „nincs - fenekéig”.*

Hiszem is, nem is; tudom is, nem is - persze hogy nem tudom, hiszen csak ember vagyok: ilyesmit érzek én ezekben a sorokban, az ember számára megfoghatatlan *isteni misztikumot*, amit a „*talán*” szó egyszeri, a „*tán*” szó kétszeri előfordulása a versben is érzékeltet. De nem ez a leglényegesebb dolog itt, hanem Isten végtelen *jóságának*, szeretetének érzékeltetése. Nem elég hozzá a „*szeretet*” szó többszöri ismétlése: Isten „*szíve*” fölött alakul ki a teremtett világ, s van itt egy szó, amely felmérhetetlen szépségű, hogy Isten „*tehetetlen*” volt. Önmagával szemben volt tehetetlen. Annyi jóság és szeretet volt benne, hogy képtelen volt nem megteremteni a világot s benne az embert. Az meg különösen szép dolog, hogyan azonosul a költő Istennel: a *magányosságuk* hozza őket össze, csak ők ketten ilyen magányosak. Más szóval: az

ember nem lehet meg teremtő és gondviselő Istene nélkül, de az isteni jószág sem ember nélkül. Ezért teremtette Isten az embert a maga hasonlóságára: értelmet adott neki, gondolkodóképességet, hogy valamiképpen felfoghassa őt. Ez a felfoghatóság adja meg értelmét életének. Csak az ember rendelkezik a teremtett világban ilyen képességgel.

Én így értelmezem ezeket a sorokat, ez jelenti számomra az esztétikai *újraalkotást*. Enélkül semmit sem ér, tulajdonképpen nem is létezhet a művészet. Az igaz, hogy a költő önmaga megkönnyeb-
bülése érdekében is ír (belső kényszerítő parancsra szüli meg versét), de ugyanakkor arra is gondol, hogy sokan elolvassák majd a művét, akiket nevelni, oktatni fog, s ez külön is ambicionálja őt.

Már láttuk, hogy József Attila fiatalkori műveire a finnugor népek költészete is hatott. Én ennek a versnek az olvasásakor a Kalevala világába képzelem magam.

Nemcsak egy-egy szavának van nagy *helyzeti ereje* (szeretet, jószág), hanem igen gyakran egy-egy mondatának is. Gondoljunk a „*Hangya*” említett mondatára, amit félvállról odavet: „*Különben jó az is.*” Látszólag semmitmondás ez, a hozzá nem értők észre sem veszik, esetleg értetlenül futnak át rajta, de a valóságban esztétikai szépségű mondat ez, és sajátosságosan József Attila-i.

Mondjuk ki a gondolatmenetünk továbbfűzéséhez szükséges szót: **gyermeki bűbájosság** is jellemző rá, és ez végigkíséri egész költészetét, istenes verseit is.

Idézem a „**Betlehemi királyok**” első szakaszát:

Adjonisten, Jézusunk, Jézusunk!

Három király mi vagyunk.

Lángos csillag állt felettiünk,

gyalog jöttünk, mert siettiünk,

kis juhocska mondta - biztos

itt lakik a Jézus Krisztus.

Menyhárt király a nevem.

Segíts, édes Istenem!

Ízlelgesseük a szavakat és a mondatokat: adjonisten (egybe írva), három király mi vagyunk (természetes, hogy mi, s az is, hogy eljöttünk), s lángos csillag (nem „lángoló”), kis juhocska (kettős kicsinyítés a gyöngédség érzékeltetésére), biztos (a „biztosan” helyett, mert így gyerekesebb), segíts, édes Istenem! (korábban még Jézuska volt, de itt már az Isten fogalmával azonos): mennyi kedvesség és gyöngédség, a kis Jézuskához illő hangulatok.

Nézzük meg az utolsó szakaszt is:

*Irul-pirul Mária, Mária,
boldogságos kis mama.*

Hulló könnye záporán át

alig látja Jézuskáját.

A sok pásztor mind muzsikál.

Meg is kéne szoptatni már.

*Kedves három királyok,
jóéjszakát kívánok!*

A Szűzanya tisztaságát, gyöngédségét, végtelen finomságát, gyermeke iránti szeretetét és mérhetetlen boldogságát lehetetlenség ennél kedvesebben kifejezni, ilyen finom-csipkésen. Csak Mozart muzsikájában érzek hasonló bűbajos szépséget. Mindenki érzi (akinek szíve és irodalmi intelligenciája van hozzá), hogy egy boldogító *mennyei szféra* sugárzik át ezen a költeményen. Ateista költő nem írhat ilyen isteni sorokat az adott témáról. Mindenképpen az *imádat* érzését tükrözi ez a vers.

Ez az a József Attila, akit a negyedik képen láttunk, aki a hangyával szeretett volna játszani.

Se szeri, se száma a bűbajos soroknak, az **örök** gyermekinek, végigvonul ez az egész költészetén, még utolsó verseiben is felfedezhető.

Ilyen tiszta, gyermeki hangot tükröz többek között az „**Istenem**” című verse is:

Dolgaim elől rejtegetlek,
Istenem, én nagyon szeretlek.
Ha rikkancs volna mesterséged,
segítnék kiabálni neked.

Hogyha meg szántóvető lennél,
segítnék akkor is mindennél.
A lovaiddat is szeretném,
és szépen, okosan vezetném.

Vagy inkább ekeszarvat fogva
szántanék én is a nyomodba,
a szikre figyelnék, hogy ottan
a vasat még mélyebbre nyomjam.

Ha csósz volnál, hogy óvd a sarjat,
én zavarnám a fele varjat.
S bármi efféle volna munkád,
velem azt soha meg nem unnád.

Ha nevetnél, én is örülnek,
vacsora után melléd ülnek,
pipámat egy kicsit elkérnéd,
s én hosszan, mindent elmesélnék.

Gyermek- és fiatalkorában volt rikkancs, kukoricacsósz, mezei napszámos, megfigyelte a szántóvető munkáját, a lovakat, az ökröket, tehát olyan munkákban ajánlja fel segítségét Istennek, amelyeket maga is kitapasztalt, de hát gyermekiesen nevetséges minden: Istennek nincs szüksége ilyen segítségre. S a pipázgatás együtt? Bolondság volna ezt szó szerint felfogni, és sértegetésnek venni, hiszen bűbájos együttélésről van itt szó, a legboldogabb gyermeki hangulatról, s ha azt mondanám, hogy „haverségről”, akkor sincs benne művészileg semmi kivetnivaló: az „Istenhez-si-

mulás" gyönyörű sorai ezek, ahogy Sík Sándor mondja egy másik versére vonatkoztatva.

Ha nevetnél, én is örülnék -

a legtöbb gyermek visszanevet és visszamosolyog, ha így közeledünk hozzá, a szülők közeledésére különösen.

Több variációban is feldolgozta gyermekies istenszolgálatát „Isten” címen. Íme a negyedik variációja:

*Én már fiatalember lettem,
A boltba gyerek megy helyettem.
De ha Néki valami kéne,
A boltba én futnék el érte.*

*Fütyörészve a szép időben,
Esernyő nélkül az esőben,
A kocsiján lenn szaladnék,
Magamra kabátot se kapnék.*

*De az autót frissen, fürgén,
Ha nem is töfföl, kikerülném.
Hisz ha valahogy elgázolna,
Hiába mentem én a boltba.*

*Megválogatnám a portékát,
Ahhoz mennék, ki olcsóbbért ad.
S mielőtt akármit elhoznék,
Hosszan, sokáig alkudoznék.*

*Aztán, hogy Néki odaadnám,
Jó kedvét meglátnám az arcán.
Szeme csillogna, megköszönné,
Mást nem is küldne boltba többé.*

A gyermek *búbájos naivságát* tükrözi számos verse, és ez teszi gyakran költészetét feledhetetlenné.

József Attila istenes versei a legszebb bizonyítékai annak, hogy mi gyermeki-atyai viszonyban vagyunk Istennel, hiszen Ő teremő és gondviselő Atyánk, mi pedig mindenkor és mindenképpen az Ő gyermekei vagyunk. Ezért a legszebben ilyen függőségben tudjuk érzékelni Őt, és nem a felnőtt-partnerségben.

Egy másik „Isten” című verse a következő:

*Hogyha golyóznak a gyerekek,
az Isten köztük ott ténfereg.
S ha egy a szemét nagyra nyitja,
golyóját ő lyukba gurítja.*

*Ő sohase gondol magára,
de nagyon ügyel a világra.
A lányokat ő csinosítja,
friss széllel arcuk pirosítja.*

*Ő vigyáz a tiszta cipőre,
az utcán is kitér előre.
Nem tolakszik és nem verekszik,
ha alszunk, csöndesen lefekszik.*

*Gondolatban tán nem is hittem.
De mikor egy nagy zsákot vittem,
s ledobván, ráültem a zsákra,
a testem akkor is őt látta.*

*Most már tudom őt mindenképpen,
minden dolgában tetten értem.
S tudom is, miért szeret engem -
tetten értem az én szívemben.*

Az a legszebb ezekben a versekben, hogy a *gyermeki* és a *felnőt*t élet képei (golyózás, zsákhordás) a gyermeki látásmód tisztaságával keverednek bennük, és mégis olyan mélységgel, amilyent csak a felnőtt értelme képes átgondolni; a gyermek bizonyos mértékig csak érzi, esetleg sejti csupán. De ki tudná megmondani, hogy melyik az őszintébb érzéklési forma! Nem is fontos ezt mérlegelni, hiszen magunk sem tudjuk, hogy mennyi a gyermeki, és mennyi a felnőttes bennünk. Igaz a mondás: annyira lehetünk boldogok, amennyire megőrizzük gyermeki vonásainkat is. Az isteni *gond*- *viselés* nagyon komoly dolog, a létünket kizárólagosan fenntartó fogalom, és épp ezt a nagyon súlyos dolgot fejezi ki József Attila a maga gyermekies kedvességével: tökéletesen. Mint senki más ilyen formában - feltehetően.

József Attila gyermekies megnyilatkozásainak van egy másik komoly oldala is: Isten *végtelen hatalmának* felismerése, ami a középkori ember előtt mindennapos tudomásulvétel volt. Az ég felé törő, a függőleges tagoltságú gótikus templomok a hívő ember mennybe vágyódását akarták érzékeltetni, nagy befogadóképességük pedig azt, hogy milyen hatalmas az Isten, és milyen parányi hozzá viszonyítottan az ember. Ilyesmit olvashatunk ki a költő egy harmadik „*Isten*” című verséből:

*Láttam, Uram, a hegyeidet,
S olyan kicsike vagyok én.
Szeretnék nagy lenni, hozzád hasonló,
Hogy küszöbödre ülhessek, Uram.
Odatenném a szívemet,
De apró szívem hogy tetszene néked?
Roppant hegyeid dobogásában
Elvész ő gyöngye dadogása.*

A folytatásban két dologra is fel kell figyelniünk: az isteni *gond*- *viselés* hangoztatása mellett arra, hogy az ember Isten *dicsőítésére* teremtődött, s törekedniünk kell arra, hogy ennek a követelménynek minél jobban megfeleljünk:

együttesen jelentkeznek, és szűkebb-tágabb értelmezésben ars poeticáját is érzékeltetik. A „Legutolsó harcos” című verséből idézek:

*Világszabadság-zengő Messiás
Szemét, szavát nem fogja semmi sem,
Börtön, kaszárnya, templom-Krisztus is
Kinyílt nagy szíve kelyhiben pihen.*

*Ha tán sírok - a Krisztus vére hull,
Ha káromkodok, minden trón remeg,
Ha nevetek, az Isten is örül,
S tavaszba szöknek akkor a telek!*

*Világszabadság! Világszerelem!
Világbékesség! lavinás igék
Szentháromságát zúdítom ma le,
Bízó fülekbe, hogy zugassa szét.*

*Ember, ne csüggedj, sorsod lesz a hit.
Végül minden forrás tengerbe ér,
S mint Jézus asztalánál egykoron,
Mindenkinek jut egyaránt kenyér!*

*S ezer fohással fölfohászkodom -
Szóbeli Krisztus, tégy még egy csodát,
Kaszárnyát, börtönt romboljanak el
A lelkes, forró igelavinák.*

*Könnypára, vérgőz ne marja szemünk,
S a legutolsó harcos én legyek:
Nekem mennem kell, ha szülém sikolt,
S világ indul meg, hogyha én megyek.*

Mi ez tehát? Vallásos vers, szabadságvers, ars poetica egyaránt. Petőfi is ezt vallotta „A XIX. század költői” versében. (Szükségesnek tartom felhívni a figyelmet: a „világszerelmem” szó itt világszeretetet jelent, tehát nem a ma elfogadott szabadszerelmet. Régebbi nyelvünkben a szeretet fogalmát a szerelem szóval fejezték ki.)

Tájverseiről azt tanítottuk évtizedeken át - a valóságnak megfelelően -, hogy gyakran a politikai mondanivaló hordozói, s a legtöbbször megmaradnak valóságosnak, nem alakulnak át jelképpé, mint Adynál; lehetnek ezek természeti tájak is, de inkább a külvárosok, a perifériák tájai. Azt meg sem említettük, hogy költészetében a táj az *istenfélelem* jelképes kinyilvánításának eszköze is lehet, mégpedig ugyanolyan szépségben és hatásosságban. Példa rá a „**Komoly lett már**” verse, amely így végződik:

*Érzem, hajnali falucska lettem,
Szelidség nyugodt tehenei
Ballagnak belőlem az Úr kegyelmének
Friss és térdigfüves legelője felé.*

Számos költőnk **bibliai képpel** fejezte ki szerelmének tisztaságát, így Vörösmarty, Petőfi, Tóth Arpád, Babits is. Petőfi Isten csodálatos teremtményét látta Júliában, így gyönyörködött benne, így érzékeltette rajongó imádatát:

*Szeress, szeress, mint én szeretlek téged,
Oly lángolón, oly véghetetlenül,
Áraszd reám a fényt s a melegséget,
Mely Isten arcáról szivedbe gyül.
Az a te szíved egyetlen világom,
Nappal napom és éjjel csillagom...
Milyen sötét vón a világ, az élet,
Ha nem szeretnél, fényes csillagom!*

(„Itt benn vagyok a férfikor nyarában”)

Hasonló eljárást tapasztalhatunk József Attila költészetében is:

termékeny tested lankás tájait?

*S mint megnyílt értelembe az ige,
alászállhatok rejtelseibe!...*

*Vérköreid, miként a rózsabokrok,
reszketnek szüntelen.
Viszik az örök áramot, hogy
orcádon nyíljon ki a szerelem,
s méhednek áldott gyümölcse legyen.*

Versének elkészülte után József Attila huncutkásan közölte barátaival: „Megírtam a huszadik század legszebb szerelmi versét.” Lehet, hogy nem is tévedett, mert az „Óda” mindenképpen a világirodalom legszebb és leghatalmasabb szerelmi versei közé tartozik. Mindenekelőtt sokszínűsége, tartalmi gazdagsága emeli sok más vers fölé. A női test minden szépsége és csodája benne van ebben a versben, de még ezzel sem elégszik meg a költő, hanem bemutatja annak biológiai gazdagságát és funkcióit is, amire feltételezhetően nincs példa az egész világirodalomban. S amikor a szerelem testiségének bemutatása már maximális művészi szépségében ragyog, átütőerővel jelenik meg benne az **erkölcsi**, a tisztasági erő, hogy erre az oldalra billentse át az egész mondanivalót. Négy eszközt is felhasznál erre: az „ige” szót, az Ave Maria-imádságmotívumot, az „örökkévalóság” emlegetését (ami Petőfi hatalmas versében, a „Minek nevezzelek?...”-ben is a mennyei üdvösséget jelenti) és a „Mellékdal” befejezést.

Előbb a bibliai „ige” jelentőségét, értelemnyitó szerepét emeli ki, mintegy figyelmeztetésképpen, az erkölcsi tisztaságot előlegezve: nem kalandvágyról lesz itt szó, hanem a tiszta szerelem diadaláról a versben:

*S mint megnyílt értelembe az ige,
alászállhatok rejtelseibe!...*

Alig néhány sorral odébb a legtüzesebb testiségi képet szakítja ketté az imádságmotívum beiktatásával:

*orcádon nyíljon ki a szerelem,
s méhednek áldott gyümölcse legyen.*

Mondhatnánk azt is: a középkori *hymnuszok* áhítatával közeledik kedvese felé. Újabbán már tudjuk, kihez: Marton Mártához.

Lehetetlen nem észrevenni, vagy legalábbis nem kiérezni, hogy a házassági szerelemre vágyó s a gyermekeket olyannyira szerető költő az apasági vágyát is megvillantja ebben az idézetben.

Ez a csodálatosan szép szerelmi vers a maga bőséges erkölcsi telítettségével azt sejteti, hogy egy szerencsés házasság megmenthette volna József Attilát a végső pusztulástól; az az „*asszonyi jóság*”, amiről Babits is olyan szépen nyilatkozott, s amit József Attila az „*Óda*” végére illesztett „*Mellékdal*”-lal fejezett ki:

*Visz a vonat, megyek utánad,
talán ma még meg is talállak,
talán kihül e lángoló arc,
talán csendesen meg is szólalsz:*

*Csobog a langyos víz, fürödj meg!
Ime a kendő, törülközz meg!
Sül a hús, enyhítse étvágyad!
Ahol én fekszem, az az ágyad!*

Nem található meg ebben a nagy versben egyszer sem az „*Isten*” szó, de mondanivalójának veleje a **bibliai tisztaság** aposztrofálása.

* * *

Én egész népemet fogom
nem középiskolás fokon
taní-
tani!

Évtizedeken át benne volt a tantervekben, következésképpen tanították is a „Születésnapomra” című verset, hivatkozva a „Tiszta szívvel” harcias és kihívó soraira, rámutatva mindig, hogy az ateista József Attila, a marxizmus elkötelezettje, valójában nem középiskolás fokon, hanem költői szinten adta át ismereteit a munkásosztálynak. Marxista ismereteit. Csak nekik.

Az írók *meghazudtolásának* egyik legpraktikusabb módszere az volt, hogy *elhallgatták* munkásságuk egy részét, ami nem volt kívánatos a kommunista nevelés szempontjából, mert homlok-egyenest ellenkezett vele. Nehéz volna felsorolni, hogy ezzel a tudatos csalással hány író-t nem ismerhettek meg a diákjaink az egészen kiválók közül sem, vagy hányról alkottak téves képet, ugyanakkor jelentéktelen írókat egészen kiválóknak minősítettek a politikai és az irodalmi élet vezetői, magas kitüntetésekkel nyújtva át nekik a televízió országos nyilvánossága előtt.

József Attilának teljes mértékben igaza volt: ő egész népének tanítója, s méginkább az lesz, ha kitudódik róla, hogy se szeri, se száma azon írásainak, amelyekben **erkölcsnemesítő** kérdésekkel foglalkozik, a keresztény egyházak szellemével megegyező módon. Hogy mennyi volt ebben a tudatosság, és mennyi a természetes ösztönösség, felesleges volna ezen vitatkozni, hiszen József Attila igen művelt ember volt, s élete utolsó napjáig kontrollálni tudta minden kijelentését. Ma már világosan kimutatható: annak ellenére, hogy sok esetben megtagadta Istent, lényegében sohasem szakadt el tőle, mert számos versében foglalkozik vele pozitívan vagy negatívan, s ugyanakkor közvetett formában is, az **evangéliumi tanítások** terjesztésével. Már most ki merem jelenteni, hogy költészete a keresztény tanítások egyik legnagyobb propagálója lehet, ha valóságos tartalmában értékeljük őt, és fi-

gyelemben vesszük azon verseit is, amelyeket tudatosan kihagytak kötetéből.

A krisztusi tanítások értelmében a kereszténység lényege egyetlen szóra vezethető vissza: a *szeretetre*. Ez az alfája és ómegája egész hitéletünknek: Isten és embertársaink szeretete. El tudom képzelni, hogy nincs még egy olyan költőnk, aki annyiszor hangoztatta volna a szeretet fontosságát, mint ő, ami azzal magyarázható, hogy egész életében nélkülözte a szeretetet. A „szeretet” szót és alakváltozatait 117 esetben találtam meg „Összes versei” kötetében. Ő a krisztusi tanítások egyik legnagyobb *propagálója* irodalmunkban.

„**Proletárok**” című versében világosan kifejti, hogy benne a „végtelen szeretet” lakozik, s ennek a szeretetnek munkálkodnia kell, ki kell sugároznia az emberekre:

*Ma nektek tornyozó akaratból ekhózok
öblös meg forró szívemmel,
Mert valaki belém kovácsolta a végtelen
Szeretet meg el-nem-csüggedés zengő acélját,
És a neki-fohászkodások és
a neki-keserülések
Tajtos csöppjeit is belém injekciózta,
Valaki, aki Krisztus üreges sebére nem
rettegéssel gondolt -
Szent hallelujával lelkezte csókját
az Emberisten fonnyadt ajakára,
Valaki, aki most
Pásztorok istenes kurjantásával
Közétek lendül belőlem,
Testvéreim!*

Megtanulhatjuk tehát ebből, hogy a szeretet önmagában semmit sem ér, csak akkor van értelme, ha mindennapi életünkben gyakorlati, alkalmazott szeretetté válik.

A próféták és Jézus tanítványai tudnák megmondani, hogy mennyi türelem szükséges a szeretet gyakorlásához, és mennyi fájdalmat okoz, ha az elhíntett szeretetmag nem gyökerezik meg a lelkekben, vagy csak igen kis mértékben hoz magot. Gyakorlását akkor sem szabad abbahagyni, minden kis eredménynek örülni kell:

*Szavunk gyapjuja megpörkölődik,
És keserű füstként hordozza a szél,
Mert nem takarózik senki sem bele.
Mindenkiből kicsurog a lelkünk,
Mint rozsdalyukasztotta kannákból a tej.
Szeretetünkkel sajttá ojtjuk mégis,
Hogy legalább a fiaké legyen.*

(„Kiáltunk Istenhez”)

A szeretet legmélyebb létezési formája az *önfeláldozás*, amire Krisztus adta a legszebb példát, amikor feláldozta magát az emberiségért. A bibliai tanítás talán nem követeli meg tőlünk, hogy feltétlenül meghaljunk felebarátunkért, de ennél kisebb áldozatvállalásokra fel kell készítenünk magunkat. A József Attila-i felajánlkozást mindenképpen szép költői tanításnak kell elkönyvelnünk:

*Én nem áldozom föl többé Izsákot.
Inkább magam, de soha Izsákot.*

*Szólok, hiába. Szodoma rám se hallgat.
Szólok, de annak, aki majd meghallgat.*

*Mennyország kincsét én a földre ejtem.
Vén szívemet is a földre ejtem.*

*Csak bennem legyen gonoszság helyettük.
Engem büntess meg tűzön őhelyettük.*

(„Lázadó szentek”)

Ez már *prófétai hang* a költői kinyilatkoztatásban, és ugyanolyan mértékben *ars poetica*, mint Babits „Jónás könyve”, s megerősíti ezt József Attila számos versében, legteltesebben a „**Prédikáció**” címűben, amely a *szeretetgyakorlás* legszínesebb skálája talán egész irodalmunkban:

Nagy hitvallás a nem-akarás -
Tán próféta vagyok én.
De jöhet azért akárki más.

Ha akarnánk, hát ne akarjunk
(Tán próféta vagyok én)
Minden gógot földbe takarjunk.

A férget el miért tapossam -
(Tán próféta vagyok én)
Úgyis elpusztul hamarossan.

Legyen már ez a hitvallásunk
(Tán próféta vagyok én)
S a szeretet lesz áldomásunk.

Az Isten szava most újra szól
(Tán próféta vagyok én)
Minket hí, emberek, valahol.

A szív jól van csinálva itt benn,
(Tán próféta vagyok én)
Éljünk! éljünk ebben a hitben.

Góg, akarás sokakat vitt el
(Tán próféta vagyok én)
S minek a fegyver, küzdjünk hittel.

*A hit a lélek állomása
(Tán próféta vagyok én)
S ez a szeretet hitvallása.*

*A háború s minden borzalom
(Tán próféta vagyok én)
Feküdjék végre ravatalon.*

*Majd így fogunk nagy nyugtot lelni
(Tán próféta vagyok én)
S egymást boldogan megölelni.*

*Ápoljuk hát a szeretetet
(Tán próféta vagyok én)
E dús növényt, mit Isten vetett.*

*A szeretet az örök élet
(Tán próféta vagyok én)
Az akarás mar, kínoz, éget.*

*Sorsok voltak az akarások
(Tán próféta vagyok én)
De elpusztultak, jöttek mások.*

*S károg fölöttünk Sorsunk, varjúnk
(Tán próféta vagyok én)
Éljünk, csak éljünk. Ne akarjunk.*

Ne tévesszen meg senkit a vers első sora („Nagy hitvallás a nem-akarás”), mert ennek helyes értelmezése: ne akarjunk bűnt elkövetni, tartóztassuk magunkat minden rossz cselekedettől.

„Tanítások” címen római számmal látja el 14 versét, s egy ilyen nagy sorozat már rendkívüli tudatosságot tükröz, amit a kereszténység legádázabb ellenségei sem ferdíthetnek el. Idézek ezekből

*Gyönyörűséggel telik meg,
Aztán pedig irtózik önnönmagától is.
Mert miért isztok pálinkát tej helyett?
Hisz anyátok teje sose válik pálinkává.*

*Ti jók vagytok mindannyian,
Hisz mindnyájan örültök a jónak,
S fontoljátok meg, amit mondok:
Nem sánta az, aki
Együtt lelkendezik a csúszkálókkal.*

A **harmadikban** annak a krisztusi ígének a kisugárzását érzem, amit a Máté evangéliuma 5. része őrzött meg a törvény igazi betöltéséről szóló fejezetekben: „*Legyetek azért ti tökéletesek, miként a ti mennyei Atyátok tökéletes.*” Íme a befejező része:

*Ne legyen bennetek kegyetlenség,
És irgalmasság se legyen bennetek.*

*Az irgalmaskok irgalmasságra várnak,
Ti pedig éljeteK úgy, és úgy tegyeteK,
Hogy ne legyen szükségteK irgalomra,
S ne legyen miért irgalmazni nekteK.*

A **negyedik** tanítása a jövendő férfiaknak szól, akik kemény munkájukkal előállítják családjuk számára a szükséges javakat, gyermekeiknek mindenkor jó példát mutatnak, így a vendégszeretetet is:

*Mindig várnak váratlan vendégre,
Az ő számára is teríttetnek,
És megterítik a szívüket is.
Az Isten szerető öccsei ők.*

Az **ötödik** tanítás az előbbit erősíti meg az üvegöntők példájával, akik elviszik a világosságot a városokba és a tanyai viskókba, s tiszta életükkel magukat is átlátszóvá teszik, hogy utat mutassanak a jövő nemzedékének.

A **hatodikban** a családi élet folytonosságára mutat rá, és békéjének szükségességére, hogy feladatát teljesítve, annak minden tagja örömmel lépjen át a túlvilági életébe:

*Ti boldogtalanok, nem egyedül vagytok,
Előttetek egy ember ment el,
S utánatok is jön egy ember.*

*Nézzetek apró unokáitokra:
Boldog örömmel élik a fogócskát,
És nézzetek ósz nagyapáitokra:
Boldog örömmel ballagnak ők is,*

*Miként azok a katonák,
Kik akár vesztek, akár nyert csaták után
Békességet áhító szivekkel
Fáradtan, de füttyörészve hazafele mennek.*

Mintha Krisztus beszélne a **hetedik** tanításban az emberségről:

*Csak gyertek velem,
És el ne maradjatok tőlem,
Az én számból friss források fakadnak,
Merítsétek bele véres értelmeteket,
Hányjátok el fegyvereiteket,
Mert a szerszámok nem férnek kezetekbe,
Még a múzeumokból is vessétek ki azokat,
Nehogy ők, akiből én előrejöttem,
Titeket vessenek ki majd magukból,
Mint a fegyverek fegyvereit,
Mert hogyha már muszáj választani,*

*Inkább testvéreink közül hulljon el egy,
Mint két idegen felebarát.*

Ki ne ismerne rá a **nyolcadik** tanításban a régi korok farizeusa-
ira, akiből teljesen kiveszett a felebaráti szeretet:

*A koldusszegénynek krajcárt adtok,
Noha ti is igazságot kértek,
S nem vagytok különbek a gyilkosoknál,
A sikkasztóknál, akik lányra pazarolnak,
Mégis felakasztjátok, becsukjátok őket.
Vagy hová lett a békesség a földről?
És kik pazarolták ölebekre
A felebaráti szeretetet?*

*Bizony mindezek a dolgok
Meglátszanak az idő könyvében.*

Akármelyik apostol is elvállalhatná a költő **kilencedik** tanítását
is, amely Isten országának eljövételéről beszél, s a családokat
készíti fel annak fogadására:

*Isten országát hirdetem néktek,
Aki eljön hozzánk: a földre,
Aki nagyobb ünnep nálunk,
Mert mindnyájunk ünnepe.*

*Készüljünk rája illendőképpen:
Igazi lelketek, melyet elzártatok,
Hogy be ne szennyeződjék a robotban,
Vegyétek elő immáron, s öltsetek magatokra,
Foltozzák be a nem-törődömséget,
És kössék maguk elé az asszonyok
Legtisztább anyaságukat,
Illatosítsák meg homlokukat*

És szakállukat a férfiak,
Ősi testvériségükkel, jószándékaikkal
A gyerekek kezében virágok legyenek,
És gondtalanságot adjatok nekik.
Bölcs szivekkel örvendeztetek,
És siessetek, siessetek.

Figyelemre méltó, hogy József Attila is szereplőjévé válik a versnek, maga is készül „illendőképpen” a nagy ünnep fogadására.

A **tizenharmadik** tanítással folytatom, amely a sokszor hangoztatott példamutatás szükségességét ismétli meg. Így kezdődik:

*Mikor raktok parazsakat
Már-máron látó szemetekbe,
Hogy ne csak lássanak,
Világítsanak is!*

A **tizennegyedik** tanítása már nem a keresztyény élet gyakorlására buzdít, hanem salamoni bölcselkedéssel erősíti meg az elhangzottakat, biztatást adva a tanítások betartására:

*Tudom, hogy nem csak por vagyunk:
Por és Istenpor vagyunk.*

*Visszahullván
A por a porral elkeveredik,
Visszahullván,
Így keveredik el Istennel a lélek.*

A legkritikusabb egyházi szemmel sem találhatnánk semmi kivetnivalót József Attila *tanításaiból*. Már az az elhatározás, hogy tanításokat ír, önmagáért beszél: átszűrte magában a krisztusi tanításokat, és költői elhivatottságát erősítette meg velük. Ezt csak

olyan ember tehette meg, aki maga is olvasta a Bibliát. Verseinek megszerkesztése, stílusának minden korábbi és későbbi írásától eltérő sajátossága, szavainak megválogatása azt igazolja, hogy volt József Attila életének egy igen elmélyült *istenes szakasza*, amit a szünni nem akaró nélkülözések és betegeskedések időnként elhomályosítottak benne, de nem volt erejük hozzá, hogy végleg megfosszák tőle. Legfeljebb öt-hat költőt tudnánk megemlíteni egész irodalmunkban, akik ilyen átfogóan és ekkora rendszerezéssel fejtették ki istenhitüket, és ekkora didaktikai érzékkel láttak volna hozzá tanításaik megfogalmazásához. Tragédiája tipikusan a magyar költők nagy részének helyzetét tükrözi: a történelmi és politikai változások lehetetlenné tették, hogy versei a maguk teljességével és tisztaságával jussanak el az olvasókhoz. Amíg élt, őszinte szókimondásáért a széles tömegeknek nem kellett, s a kommunisták kapva kaptak rajta: mindent elkövettek, hogy kisajátítsák maguknak, s egyoldalú költővé degradálják. Sikerült is. De annyi becsületesség sem volt bennük, hogy bátran kinyilatkoztassák: ő a világirodalom legnagyobb proletárköltője; mert igen nagy tehetség volt, és átélte a proletár sors minden nyomorát. 1936-ban megjelent kötetének címe: „**Nagyon fáj**”. Hasonló című verse igazolja, hogy senkinek sem fáj annyira az élet, mint neki. Ez a legtragikusabb hangvétellű verse talán az egész világirodalomnak. Senki sem esdekelt még ennyire egy megértő feleségért. S aki alaposan átgondolta ennek a zseniális költőnek az életét és a munkásságát, nem vonhatja kétségbe: ha idejében megtalálja a házasság nyugalmát s az annyira óhajtott szeretetet, minden bizonnyal sikerült volna meghosszabbítania az életét a feltételezhető legnagyobb boldogságban. Mert arra született, hogy ne csak kérje, de korlátlanul osztogassa is a szeretetet.

Ilyen körülmények között nem csoda, ha időnként lázongott Isten és ember ellen. De minden lázongásából kiérződött, hogy nem az igazi énje ez, életkörülményei készítették a türelmetlenségre. Megismerve végre istenes verseit (azokat is, amelyek eddig hozzáférhetetlenek voltak), kijelentem: ekkora bibliaismereti alaposottsággal és ilyen mély szeretetre vágyással irodalmunk egyik

legnagyobb vallásos költője lehetett volna. Minden adottsága megvolt hozzá. Bár ki tudja: lehet, hogy az is.

* * *

József Attila istenes versei sok tekintetben **rokonságot** mutatnak *Ady verseivel*, ugyanakkor különböznek is azoktól. Elképzelhetetlen, hogy ne olvasta volna kellő figyelemmel a legnagyobb magyar vallásos költő műveit, s ha olvasta, ne ragadjon rá semmi tartalmilag és formailag. De olyan nagy költő ő is, hogy sikerült elkerülnie a szolgai utánzást, kialakította itt is a maga *egyéni* stílusát.

Már láttuk, hogy filozófiai meghatározásuk Istenről lényegében azonosnak mondható, de Ady Isten-képe változóbb és sokoldalúbb, s az Istenért folytatott harca talán drámaibb. Talán...

Igen meglepő, amit kevesen vettek észre eddig, hogy József Attila verseiben sokkal nagyobb teret kap a *már említett szerepvállalás*. Ezt a költő halála óta is sokan elhallgatták, vagy nem is szerezhettek tudomást róla, mert összes versének kiadásából is kihagyták tanító jellegű költeményeinek igen jelentős részét, a Tanításokat például. Felsorolom az általam észlelt kihagyásokat:

1. Ti jókvagytok mindannyian

(ez a Cserépfalvi-kiadásban rövidítve megjelent),

2. Ne legyen bennetek kegyetlenség,

3. Most a jövődő férfiakra szóllok,

4. Előttetek egy ember ment el,

5. A tegnapiak és atyáitok,

6. A koldusszegénynek krajcárt adtok,

7. Isten országát hirdetem néktek,

8. Mikor raktok parazsakat,

9. Bölcs, vén könyvekben áll, hogy por vagyunk.

Eljött az ideje annak, hogy ezekről a *kihagyott* versekről az olvasók tudomást szerezzenek (én bemutatom őket), s még nagyobb követelménnyel lép fel az az igény, hogy a költő tudatosan

felremagyarázott műveit helyes értelmezésükkel világosítsuk meg. (Ezt is megteesszük.)

Ady istenes verseiből (miként publicisztikájából is) mindig kisugárzik mély *protestantizmusa*, mert ilyen családban született. József senkitől sem kapott ilyen családi segítséget, majdnem egyedül kellett eljutnia Isten portájáig. Majdnem... mert makói tanárától, Galamb Ödöntől valamelyes indíttatást kapott, erről említést tesz leveleiben. De azt írja magáról „József Attila” című versében: „A görög-keleti vallásban | Nyugalmat nem lelt, csak papot.”

Ady sokkal szerencsésebb volt iskoláival is: nemcsak az ősi kálvinista zilahi „*nagyiskola*”, a Wesselényi Kollégium növelte benne a hitet, hanem már korábban a nagykárolyi piarista gimnázium „*kedves emlékü, nagyon derek, kegyes*”, atyái is, ahogyan második önéletrajzában ezt megemlíti.

Akárhogyan is nyilatkozik *görögkeleti* vallásáról, **József Attila** verseiben bizonyos görögkeleties vonás mégis felfedezhető, mindenekelőtt Istenhez viszonyított parányiségünk felismerése, amit a középkori hatalmas templomok, akár római katolikusok, akár görögkeletiek, mindig érzékeltettek. (Már írtunk erről.)

Isten lankadatlan dicsőítése a görögkeleti és a katolikus hívők számára inkább adott. Be kell vallanunk nekünk, protestánsoknak, hogy ők az imádkozásban fáradhatatlanok, s templomaik állandó vagy gyakoribb nyitva tartása is ezzel az igénnyel számol. Lényegesen több ünnepnapjuk szintén előmozdítója a templomlátogatásnak, a templomi imádkozásnak.

Ady egyénieskedő hetykesége nemcsak veleszületett makacságával magyarázható (amit önéletrajzában maga is elismer), hanem vastagnyakú kálvinizmusával is. Ezzel ellentétben áll József Attila istenes verseinek gyakori *kollektív szelleme*, ami minden bizonnal a középkori egyetemesség gyökereihez vezethető vissza. (Időnkénti hetykeségét bizonyos fokig Adytól tanulta, aki eléggé imponált a költőknek.)

Íme néhány példa:

Nagyon elfelejtjük, hogy angyalok voltunk,

Kövér váncosokba tömtük fehér
szárnyaink.
Most könnyörgések szomjazzák erőnket,
És térdünk alatt lyukassá kopnának
a kövek,
Szívünkben a csillag megfagyott.
(„Gyémánt”)

A vers ezzel a sorral kezdődik: „Mindenkor idejük van a zsoldároknak”, s mondanivalóját a görögkeleti templomok belső képébe, hangulatába illeszti bele a költő.

Vagy:

Vegyetek erőt magatokon,
És legelőször is
A legegyszerűbb dologhoz lássatok -
Adóztatok össze,
Hogy roppant módon felnövekedvén,
Az Istent is, aki végtelenség,
Valahogyan megközelítsétek.
(„A számokról”)

Az idézett rész veleje bibliai ige, Máté evangéliuma 5. részének 48. verse: „Legyetek azért ti tökéletesek, miként a ti mennyei Atyátok tökéletes!”

Továbbá:

Most mégis, megfáradván,
Dicséreteddel keresünk új erőt,
S enmagunk előtt is térdet hajtunk,
Mondván:
Szabadíts meg a gonosztól.
Akarom.
(„Imádság megfáradtának”)

Még súlyos *politikai mondanivalót* is ki tud fejezni templomi képpel, az úri-paraszti világ ellentétéből adódó társadalmi elégedetlenséget:

*Jézus, kinek szállása sárga irka,
heverő papírbarok közt örül,
s a tűz fényénél a jámborok mintha
ugrándoznának a jászol körül.
De ez nem igaz. Részes-szalmát hajszol
az úri szél, és gózlik a magyar,
s a két pásztor fonott kalácsot majszol,
s a három király pálinkát nyakal.*

(„Betlehem”)

Sokan félreértették már mindkettőjük istenes verseit, úgy állítva be azokat, hogy kizárólag Istennel harcolnak, pedig a legtöbbször önmagukkal folytatnak harcot Istenért. Mindketten tudják, hogy csak *önmaguk legyőzésével*, életük megváltoztatásával juthatnak el Istenhez, s ezt félreérthetetlenül ki is fejtik:

*Határtalan a birodalmad, és hatalmas
vagy, meg erős, meg örök.
Ó, Uram, ajándékozz meg csekélyke
magammal engem.*

(József: „Csöndes estéli zsoltár”)

*Istenem, Halál, te tudod,
Hogy vérverő szomorú harcban
Űztem, kerestem önmagam:
Rosszat nem akartam.*

(Ady: „A Halál pitvarában”)

Ezek után nézzük meg, milyen is József Attila Adytól átvett időnkénti *hetykesége*. Megérdemli, hogy részletesebben foglalkoz-

zunk vele, márcsak azért is, mert igen szórakoztató. „Keserű nekifoháskodás” című versét teljes egészében közlöm:

Gyere Úristen, nézd meg, itt vagyok,
Tudom, előtted el nem sáppadok.

Azt, amit adtál - megvan épen - vedd el,
Sz csak hitegettem magam a Neveddel.

Te oly erős vagy, gondolsz egyet s van,
De nekem kínos a bizonytalan.

Vagy nem is adtál, én véltem bolondul,
Hogy számon élet-szöllő mustja csordul.

Ne haragudj hát, Isten, nem hiszek,
De nyakamban száz kétséget viszek.

Szeress nagyon, hogyan, tudod Te jól azt,
Mint Nap havat, amit magába olvaszt.

Vagy üss agyon hát, csak törődj velem,
S én nem kérdelem, hogy nincs-e kegyelem.

Odaadom a vérem is, ha kéred.
- Mily furcsa az, hogy Neked nincs is véred.

Te jól tudsz engem, sorsom is tudod,
De vedd el tőlem a talentumod.

Ó szörnyű Isten, látogass meg engem!
Jóságod ügyis mindhiába lestem.

Tudom, előtted el nem sáppadok,
Gyere Úristen, nézz meg, itt vagyok.

Hangsúlyozni kívánom: a vers egyéni alkotás, és egyénekhez szól. Ezért ahány olvasója van, annyiképpen éli át; mindenki a maga egyéniségének, lelki alkotának, életszemléletének megfelelően értékeli. El tudom képzelni, hogy sok lelkipásztor szemléletmódja különbözik az enyémtől (aki magyar- és történelemtanár vagyok), de az sem kizárt, hogy megegyezik vele. Ám: ne próbáljon bírálatot mondani a versről senki, aki nem ismeri alaposan József Attila egész költészetét, a költő életét és lelki körülményeit, mert a versek (mint minden művészi alkotás) csak ilyen összefüggéseikben értékelhetők.

Irodalmunknak két olyan nagyon tehetséges költője volt, aki tiszta és naiv *gyermeki lelkét* a haláláig meg tudta őrizni: Petőfi és József Attila. A mindenkori gyermeki lélek szólal meg ebben a versben, amin én csak nevetni tudok. Boldogan és örömmel nevetni, mint mikor a kisgyermek önmakacskodásán, kötekedésén nevet.

Roppantul élvezem a vers gyermekies, önmagát megcáfoló *ellentmondásait*. Az első szakaszban kiskatonásan szembeszegül a gyermek, mint aki semmitől sem fél (Uram, bocsá: az Úristentől sem), de a harmadikban már elismeri Isten mindenhatóságát, felmérhetetlen erejét. Az ötödik szakaszban kijelenti, hogy nem hisz Istenben, de ugyanakkor száz kétség gyötri, ami már azt jelenti: hátha van?! A továbbiakban gyönyörű hasonlattal érzékelteti Isten végtelen szeretetét (akiről később azt mondja egy Adytól kölcsönzött jelzővel, hogy „szörnyű”):

*Szeress nagyon, hogyan, tudod Te jól azt,
Mint Nap havat, amit magába olvaszt.*

Akik alaposabban ismerik József Attila költészetét, azok észrevehették, hogy a költő „*magába olvasztó*” azonosulása Istennel megmásíthatatlan szükségesség, már láttunk is rá példát:

*Minden világ a Mérhetetlen része,
Az Isten is a Lelkek Egy-Egésze.*

(János ev. 4,24: „Az Isten lélek: és akik őt imádják, szükséges, hogy lélekben és igazságban imádják.”)

Hogy milyen komolyan gondolja ezt a költő, bizonyíték rá a nagybetűs írás.

Igen kedves *paradoxonnal* érzékelteti Isten lelki-szellemi mivoltát:

Odaadom a vérem is, ha kéred.

*- Mily furcsa az, hogy Neked nincs is
véred.*

Ilyen önfeláldozóan szeretni azt, aki nincs?

A következő szakaszban a *mindenható* Istenről beszél, aki előre látja (tudja) az ő sorsát, s az utolsó sorokban ismét hetykélkedik (Ady módjára), mikor megismétli az első szakaszt, most a sorok sorrendjének megváltoztatásával:

Tudom, előtted el nem sáppadok,

Gyere Úristen, nézz meg, itt vagyok.

A „*Lázadó Krisztus*” versében találunk még hasonló hetykeséget - úgy is mondhatnánk, ficánkolódást, s mivelhogy ez a legmerészebb hangú lázadása, kiválóan alkalmas annak igazolására: mennyire nem kell komolyan venni. Az figyelhető meg ugyanis: a legkitámadóbb szakaszok után mindig beiktat egy-egy „*vissza-kozz!*”-t, hogy ne égessen fel maga mögött minden visszavonulási utat. Ebből nem nehéz levonni a végső következtetést: a költőt nyomorúságos élete és betegsége készíti lázadásra, s tulajdonképpen korának igazságtalanságai ellen tiltakozik bennük. Gyermekies, kamaszos lázadás ez, kicseng belőle mindig valamelyes *bizakodás*, vagy leleplezi azt a ravaszkodó kisgyermeket, aki fél szemével ilyenkor felfelé néz, azt kutatva, vajon hogyan veszi tudomásul atyja a méltatlankodást. Csak a vers egészéből érthető ez meg, ezért teljes terjedelmében közlöm:

„- Ó Uramisten, ne légy Te a Jóság!
Ne légy más, mint az Igazságos Úr.
Több kalászt adj, de azért el ne vedd a Rózsát.

Vagy ne maradj vén Kozmosz-palotádba,
Gyere ki, nézd meg - szolgád mit csinál?
Ronggyá nem mosná Élet-subád ember
Átka.

S Neked könnyű vón a tövist letörni.
Tanulhatnál még tőlem is, Uram -
Én töröm s nem lesz vacsorám, csak - föld: egy
Ölnyi.

A telked azért mégis tisztítom csak.
És már egy nagy, sajtó gerinc vagyok -
Sokat görnyedtem, ne kívánd, hogy eztán
Rontsak.

Azért ameddig csak birom, csinálom,
Bár kezemen csalánmart hólyag ül.
S ha vihar jönne, mint a korhadó fa,
Állom.

De add kölcsönbe legalább subádat:
Téged nem ér el átok és eső,
Szép úr-kastélyod van és nagyon gyors a
Lábad.

Úgysem fizetsz meg munkámért eléggé -
Testemnek ágyam is hideg, a Föld
S aranyszavad átváltozott rossz, kongó
Érccé.

*S munkámban, Uram, érek annyit, mint Te
Nagy passziódban; és a lelkem is
Részed lesz nemsokára s a legszebb fényt
Hintve:*

*A szemed lesz, hogy mindent láss meg itten.
Bizony mondom, még nincsen is szemed,
Most nem látsz. Lennél immár igazságos,
Isten!"*

*Fáradt baromként reszket lelke, teste,
Félmunkát végző társak röhögik,
S feszül, mert tudja - reá korábban jön
Este.*

*Nagy, roskadt lelke igéket emel még
S kilógatja fakult, sápadt szívét,
Mint akasztott ember szederjes, szürke
Nyelvét.*

Figyeljük meg tehát a mentséget kereső, az Istenbe mégis kapaszkodó sorokat: „A telked azért mégis tisztítom csak”; „Azért, ameddig csak birom, csinálom”; „Nagy, roskadt lelke igéket emel még”.

A lázadást költészetében igen sok ellenpontozással a pozitív oldalra billenti. Ilyenek: Ember, ne csüggedj, sorsod lesz a hit; Az Isten legszebb gondolata lelkem; Tele vágyakkal zokog a lelkem; Oldozd föl nyelvünket, mennyei világosság! Az Úristen minket nagyon szeret; Te tündökölsz e fonnyadt büszkeségen; Isten országát hirdetem néktek; Nincs Isten más, csak Ő; Tudjuk, hogy kedveltek vagyunk előtted.

Száz ilyen mondatot is fel tudnék sorolni percek alatt.

Igen tanulságosnak tartom azt a magatartásformát, mikor a lázadással induló verset fokozatosan **megszelidíti**, s egy finom áttűnéssel imává alakítja át. Jó példa erre szép szonettje, „A füst” című:

*Keményderékú gyárbörtön dús füstje
Nagy kedvvel száll a piszkos égre föl.
Szemében százsám szikra tündököl
S haját borítja sóhajok ezüstje.*

*Szeliden simul barna bús ököltre
S a szívből ellop könnyet, bánatot,
Kilop a szívből könnyet, bánatot,
De ha akarná, csípne, marna, ölne.*

*Ráomlik a gyár szürke gyászfalára,
Fátyolt terít az izzadt munkásvállra
S amíg a sok gép zúgva zakatol,*

*Sötéten, büszkén, lázadó imával,
Jó bátorsággal egyre följebb szárnyal,
Az Istenhez; valahol.*

Érdeemes összehasonlítani Ady és József Attila istenes verseit abból a szempontból, hogy milyen **fejlődés** mutatható ki ezekben a versekben, mindenekelőtt az Istenhez való viszonyulásban.

Ady verseit én három fejlődési szakaszban szoktam tárgyalni, annak ellenére, hogy meglehetősen rövidek ezek a szakaszok. Azt figyeltem meg, hogy 1908-ban, az „**Illés szekerén**” című kötet megjelenésének évében nagyon sok még a civakodás a versekben. Isten többnyire „**félelmetes**” és „**kegyetlen**” formában jelenik meg. Az istenítélet borzalmait dantei félelmetességgel rajzolja meg Ady „**Az Isten harsonája**” versében:

*Akik erőt és örömet ölnek,
Nem lesz majd kegyelem azoknak.
Néhány ezer évig túr az Isten,
De aztán jaj a gyilkosoknak!
Nem lesz majd kegyelem azoknak...*

*Aki csak élt mások könnye árán,
Rettenetes, rút véggel pusztul.
Sírban, májban, ágyékban ki zsarnok,
Döggént fog elhullni, csapatostul:
Rettenetes, rút véggel pusztul.*

Úgy tűnik, hogy Ady általánosságban beszél, vagy mások bűneire gondol, de a valóság az, hogy a saját bűnbánata fogja át istenes verseit, s épp ezáltal vált (és rendkívüli tehetsége folytán) irodalmunk legnagyobb vallásos költőjévé. (Akár Balassi Bálint, aki talán Adynál is nagyobb bűnököt tud felmutatni.)

*Ki gógös volt, már lakol itt lenn,
Jaj, ha engem is büntetni fogsz
Keserű gögömért:
Félek törvényedtől, Úristen -*

írja a „**Ne sújts bénasággal**” című versében.

Az 1909-ben megjelent „Szeretném, ha szeretnék” című kötet már áthajlást jelent egy nyugodtabb, kiegyensúlyozottabb, bizakodóbb szakaszba. A bizonyosság kinyilatkoztatása folytán a macacs és dacos kötekedés ereje eltompul:

*Lesz, mozog és elfogy az ember.
Itt egy nagy Valaki kormányoz.
Nem látni őt emberi szemmel,
De itt van és kormányoz.*

(„Egy avas kérdés”)

A kötet végén igen szép zsolttáros verssel igazolja, hogy költészetének kötekedő korszaka lényegében lezárul, Istenképe is egészen más már, mint a „borzolt, fehér szakállú öreg Úr”-é a Sion hegy alatt. Ráeszmél, hogy Isten mindig is jó volt:

*Lemenő szép Nap volt az arca,
S könyörület rajta.
Az élet be sok újat hozott,
S Isten nem változott.*

(„Az Uraknak Ura”)

Az 1910-ben megjelent kötete („A Minden Titkok versei”) s a későbbiek is a könyörületes istenképet tükrözik, aki még mindig az Ószövetség, a „szemet szemért, fogat fogért” Istene olykor, akit onnan vett mottóval lát el (Jeremiás, Jeremiás siralmi, Ézsaiás könyvének margójára, Krónika I., Dániel, Prédikátorok könyve), de nem a félelem és a rettegés hangján közeledik már hozzá, hanem a bűnbánat mellett bizakodással, a feltámadás reményével, fohászzkodással - s ami feltétlen figyelemre méltó, nagyobb jelentőséget kap már ezekben a versekben a Jézus-Isten is.

József Attila verseiben nem mutathatók ki ilyen fejlődési szakaszok. Az ő Istene kezdettől fogva **emberarcúbb**, természetesebb, nem mitikus formában jelenik meg, mint Adynál (Nagy Cethal, Legjobb Kísértet stb.), s ezért nem is olyan félelmetes. Előfordul, hogy szörnyű, rettentő és vak Úristenről beszél ő is, de mindjárt **feloldja** magában a félelmetes képet, akkor már az Igazságos, Jóságos, Békességes Istent állítja előtérbe, s nagyon gyakran az Emberistent, a Szívbeli Krisztust. Nem hiszem, hogy van olyan vallásos költőnk, aki gyakrabban emlegetné verseiben a *szerelem* Isténét, mint ő.

Sík Sándor nagyon szép vonását fedezi fel József Attila istenes verseinek, a „*csendes Istenhez-simulást*”, de ez Ady verseiben is megvan, például mikor azt mondja, hogy Isten simogatta őt és bekönnyezte az arcát („*A Sion-hegy alatt*”), vagy így simul a Jézus-Istenhez:

*Egy kicsit véres a szived,
De én-szívem egészen tied.*

(„Volt egy Jézus”)

Ady Isten-érzéklése sokoldalúbb, a Sion-hegy alatt versében négy érzékszervével is felfogja őt: a látással, a hallással, a szaglással és a tapintással, de a **lelki érzéklésben** József Attila semmivel sem marad el Adytól.

A Biblia szerint Isten a **szegényeké** elsősorban, a kereszténység is a szegények vallása, nem a dőzsölő és erkölcstelen nagyuraké és pénzmágnásoké, akiknek a pénz az istenük, mivelhogy a pénzükön mindent megvásárolhatnak: luxusvillákat, felbecsülhetetlen értékű ékszereket, festményeket, szerelmet. A kapitalizmus második (s talán utolsó) fejlődési szakaszát éljük, az emberi züllesztésnek olyan szédületes fokát, amire nincs példa egész történelmünkben, s ami világunk pusztulását eredményezheti. Megérdemli, hogy felidézzük, hogyan látták ennek az istentelen rendszernek a kibontakozását legnagyobb modern költőink közül néhányan, köztük - természetesen - József Attila is.

Ady így rajzolta meg a disznófejű Nagyúr képével a vagyonával sohasem elégedett, mindig telhetetlen tőkést, a *bankár-arculatot*:

*Megöl a disznófejű Nagyúr,
Éreztem, megöl, ha hagyom,
Vigyorgott rám és ült meredten;
Az aranyon ült, az aranyon,
Éreztem, megöl, ha hagyom.*

*Sertés testét, az undokot, én
Simogattam. Ó remegett.
„Nézd meg, ki vagyok” (súgtam neki),
S meglékeltem a fejemet,
Agyamba nézett s nevetett.*

A tehetségét, a zsenialitását mutatja meg neki, de hát a tőkés „süket” az ilyesmire.

A „szelid bánat” költője, Tóth Árpád, aki csak átmenetileg volt forradalmár, és sohasem vált ateistává, Adynál is „markánsabban” fejezi ki undorát korának nagytőkése iránt:

*Ó, de nem is föld bálványá Ő,
Mint ama Mammon, aki ült hízott
Góggel rajtunk s szájától milliion
Élődi csáp kígyózott szertesét
S a szűrcsölő, szívó karok befonták
A szűzek testét s feltörték finom
Velőért a költő zengő agyát
S a gyárok vak, mély kéményén benyúlva
Átkúsztak a robotos termek odván
S felitták mind a könnyet és az átkot
S a lomha Rémben mind aranyra vált ez
És új éhséggé, bár a telt belek
Már a nehéz aranytól eldugultak
S a rothadó nagy testre már kiültek
Félelmes és aranyló hullafoltok.*

(„Az új isten”)

József Attila undorkeltése nem marad el a Tóth Árpádétól, s a kettő együtt hiánytalanul rajzolja meg a mai tőkés-fiziognómiát is, amelynek már csak egy indíttatása van, a „termelő zabálás”, s ennek biztosítására kényszerítően, sőt parancsolóan vonultatja fel korunk minden szennyét- piszkát, a horrort, a terrort és a szexet; azt a fiziognómiát, amelyben mindenekelőtt az **amerikai nagytőkést** véljük felfedezni:

*Forgolódnak a tőkés birodalmak,
csattog világot szaggató foguk,
Lágy Aziát, borzolt Afrikát falnak,
s mint fészket ütik le a kis falut.
Egy nyál a tenger! Termelő zabálás, -
kis, bűvő országokra rálehel*

*a tátott tőke sárga szája. Párás
büdösségfelhő lep bennünket el.*

(„Munkások”)

Bámulatra méltó, hogy az Istennel foglalatосkodó József Attilát mennyire **megszelidíti** a hite: finom-csendesen indítja el ugyan-
ezt a képet, témát egy másik versében, hogy aztán el is ejtse; az
undok tőkést semmisnek nyilvánítva, fontosabbnak tartja az Istenhez való fohászzkodást:

*Ki ne gyűlölné pénzéhségüket,
Ki ne bánná, hogy minden szív süket,
Kit meg nem indít asszony és nyomor,
S mosolygó arca ne legyen komor.*

*Ó, válts föl, Isten, végre engemet,
S a pénz miatt ájult nagy lelkemet,
Szédült időd forró lehelletét
Hideg halálsóhajtás fújja szét!*

(„Tovább én nem birom”)

A nagy költőkre jellemző, hogy alkotásaik mind tartalmi, mind formai szempontból igen széles skálán mozognak, érzéklésük kiterjed koruk legtöbb társadalmi kérdésére s az „én” szubjektív vívódásaira egyaránt; témáikat száz helyről gyűjtik össze, ami lehetetlenné teszi, hogy egymástól ne kölcsönözzenek: témát, formát egyaránt. Egy tanulmányomban kimutattam szinte lépésről lépésre, hogy milyen komoly ihletforrása volt Petőfinek a nála kisebb tehetségű Kisfaludy Sándor, de jó példa erre Ady is, akire a 16. század krónikásai, Tinódi, Balassi, a kuruc versek egyaránt hatottak, s mindenekelőtt Károli Gáspár bibliafordítása. S akkor nem meglepő, ha József Attila sem vonhatta ki magát istenes versei megírásakor Ady hatása alól - mint már említettük. Egyetlen versében is észrevehető *többféle Ady-hatás*, jó példa erre a „Ha

nem veszik észben” verse is, amelyben abbeli fájdalmát fejezi ki, hogy békességre intő szavait nem hallgatják meg:

*Ha nem veszik észben,
A fárosz csak égjen:
Nem hallgatnak? dalolj szívem
Akkor süketségben!*

*Békességnek jöttem
S már gyilkot kötöttem:
Kain kell itt Ábel helyett
S Krisztus - elgyötörten.*

*Ki lelkét odadja
S ámul szépre, nagyra,
Itt keresztrel dorongolják
Hátulról az agyba.*

*Elvész, itt ki békélt,
Jaj, szomorú vég ért:
Bűn a harc és harcolnom kell
Itt a békességért.*

*Bajtárs csak a testvér
S hullt hitem elestén,
Egyedül, bús Igazságként,
Állok a hottestnél.*

*S én szent esküvésem
Szóljon hát egészen:
Vagy ölelő békesség már,
Vagy temető léssen.*

*Őrültházba visznek,
Vagy szívekkel hisznek,*

Vagy meg ólmot olvassanak
Keresztelő víznek.

Lelkem: Krisztus arca,
Ránca: Béke harca -
Nem jöhettek félelbermód
Jajgató kudarcra.

S fárosz lángja lebben,
Meg se látva szebben,
Dalolni, ha nem is vészik
Nyomorú fülekben!

József Attila egyik leggyönyörűbb és legemberségesebb versének tartom ezt a Krisztus-verset.

A vers lelkének a **ritmust** szoktuk tekinteni. Mindenekelőtt azt kell észrevennünk, hogy Ady egyik sokoldalúan használt igen kedves ritmusformáját veszi át József, és ugyanolyan művészi erővel alkalmazza.

Tegnap harangoztak,
Holnap harangoznak,
Holnapután az angyalok
Gyémánt-havat hoznak.

Így kezdi Ady a „Kis, karácsonyi ének” című bűbajos gyermekversét, az „Esze Tamás komája” harcias versét pedig így fejezi be:

Rákóczi, akárki
Jöjjön valahára:
Kígyóinknak, Esze komám,
Lépjünk a nyakára.

Ezek a versek kétüteműek, szótagszámuk ütemenként így oszlik meg: 4+2, - 4+2, - 4+4, - 4+2. A harmadik sor megnyújtásával Ady *elsöprő lendületet* ad a versnek, s kiválóan alkalmassá teszi a tartalom nyomatékosá tételére: a karácsonyi énekben a Jézus dicsőítésére igyekvő kisgyermek menése kap lendületet, a kurucos versben pedig a harci elszántság, hiszen menetelni is lehet a ritmusára.

Hasonló művészi erővel használja fel József Attila is ezt a ritmust, békeharcos akaratának érzékeltetésére. A hatodik és hetedik szakaszokban a „*vagy*” kötőszó ismétlésével ugyanúgy válaszút elé állítja a népet, mint Ady a „*Fölszállott a páva*” versében:

*Vagy ölelő békesség már,
Vagy temető léssen.*

A „*léssen*” szó is Ady archaikus-népies kifejezéseire emlékeztet, ugyanúgy, mint a nyolcadik szakasz befejező sora, a „*Jajgató kudarcra*” sor. A „*Krónikás ének 1918-ból*” versében Ady utolérhetetlen szépségben és erővel fejezi ki a háború borzalmaait a „*jaj*” indulatszó többszöri ismétlésével, Tinódi stílusával érzékeltetve versének krónikás jellegét, amit a címben is meghatároz. Nem hiszem, hogy van a világirodalomnak csodálatosabb háborúellenes verse, amelyről tudni kell, hogy két évig érlelte magában ezt a verset Ady, s csak akkor közölte, amikor már tökéletesnek érezte.

A József-vers hetedik szakaszában a „*Góg és Magóg fia vagyok én*” kezdetű Ady-vers hatása fedezhető fel:

*Vagy meg ólmot olvasszanak
Keresztelő víznek.*

József Attila költői nagyságát bizonyítja, hogy ennyi Ady-hatás mellett is teljesen *eredetinek* érezzük a versét.

* * *

A következőkben istenes verseinek **művészi értékeit** szeretném minél sokoldalúbban érzékeltetni, igazolva azt, hogy súlyukban és színükben ezek sem maradnak el többi versétől, s vannak olyan vonásaik, amelyek felülmúlhatatlanszépességűvé teszik őket.

A „Zalán futása” és különösen a „Csongor és Tünde” megjelenése után a kritikusok az ámulástól így kiáltottak fel: „Így még nem zenge magyar lant!” Vörösmarty sokoldalúságát csodálták meg: hogy a legfinomabb levélrezenéstől a legdrámaibb mondánivalóig mindent ki tud fejteni. Hát így vagyunk József Attila költészetével is.

Hogy könnyebben megérthessük **sokoldalúságát** s ebben való nagyságát, gondoljunk édesanyjához írt négy versére, amelyekben értékelési fokozatokat fedezhetünk fel.

Az elsőt, mivelhogy rövid („**Anyá**”), egészében közlöm:

*Az őszi eső szürke kontya
arcomba lóg zilálva, bontva.
Harmadik napja sírja, mondja,
mint tébolyult anya motyogja
- mert csecsre vágyom - rám meredve:
Reátaláltam gyermekemre,
aludj él, édes kedvesem, te,
csitt, csitt, kicsikém, tente, tente...*

Itt végtelen gyöngédségét mutatja be édesanyjának, s nyilvánvaló, hogy maga is így viszonyul hozzá.

Az „**Anyám**” címűben is egy *önfeláldozó* anyát látunk, aki csak a gyermekeinek él, s mindössze annyi vágya van még, hogy legalább vegyék emberszámba, a postás olykor köszönjön néki.

A „**Mama**” versében azt akarja érzékeltetni a költő: a három gyermekét keservesen nevelő proletáranya olyan *hatalmas* ember, hogy a mérhetetlen nagyságú eget is képes megváltoztatni kinézésében:

*Nem nyafognék, de most már késő,
most látom, milyen óriás ő,
szürke haja lebben az égen,
kékítőt old az ég vizében.*

Olyan finom összejátszását látjuk itt a megszemélyesítésnek a metaforákkal, hogy nehezen találánánk rá szebb példát, s a metaforák onnan kapják rendkívüli szépségüket, hogy a mosónő tevékenységéből valók, s ezáltal igen nagy helyzeti energiával rendelkeznek.

A „**Kései sirató**” a világirodalom *legtragikusabb*, leghatalmasabb anyaverse. Senki sem tudta az anyátlan, az árvaságra jutott felnőtt-gyermek fájdalmát ekkora erővel kifejezni. A vádak legkegyetlenebb, már-már elviselhetetlenül kemény sorát zúdítja anyjára (mivelhogy meghalt, itthagya őt - mintha tehetne róla, s ez a legmeggrázóbb benne), hogy - miután teljesen összetörte magát - valahogy megnyugodjék. Az anyai önfeláldozásnak maximálisan legmagasabb érzékeltetése ez: halála után is el kell viselnie az átkokat fia megnyugtatósa érdekében.

Sokoldalúságának észlelése után látnunk kell most már kitűnő **szerkesztési képességét** a költőnek.

Az „**Anyá**” nem okoz különösebb szerkesztési problémát (a tömörségét bámuljuk meg): elmond mindent egy szuszra.

Az „**Anyám**” felépítésére az jellemző, hogy az emlékezés (anya kinézése) és a töprengés képei szabályosan váltakoznak benne, aztán a vers döbbenetes következtetéssel zárul: a proletáranycs csak álmukban mernek egy emberibb életre gondolni. A döbbenet ez a sor is fokozza: *„én nem tudtam, hogy ifjú asszony”*.

A „**Mama**” szerkezete valamivel feszültebb, az emlékezést egy drámai kitörés szakítja meg (*„ordítottam, toporzékoltam”*), s az apoteózist (*„most látom, milyen óriás ő”*) két külső képpel öleli át a győzelmet érzékeltető anyai kép megjelenítésével.

A „**Kései sirató**” felépítése a még drámaibb mondanivalónak megfelelően a nagy tragédiák megszerkesztésének formáját követi - természetesen csak nagy vonalaiban:

Az első szakaszát *expozíciónak* vélem, amely előbb megismerteti a helyzettel, ez volna az előkészítési része:

*Mint lenge, könnyű lány, ha odaintik,
kinyújtóztál a halál oldalán.*

A *megindító jelenete* a második szakasz, amely arról szól, hogy fáradtságot nem kímélve finom élelmiszereket szerzett beteg édesanyja számára, de mire megérkezett, már holtan találta őt. (Nem mondja ki, de megérezzük itt a vádat: hogy merészelte megtenni ezt?)

A *fokozás* szakaszai következnek, amelyekben csalárdnak, hazugnak, haszontalannak, szélhámosnak, cigánynak, hízelgőnek stb. mondja anyját a cselekmény *magaslatáig*, amelyet ez a két sor jelentene:

*A gyerekeknek kél káromkodni kedve -
nem hallod, mama? Szólj rám!*

Az a legfájdalmasabb és legtragikusabb benne, hogy édesanyja már sohasem lesz képes felfogni a szavát.

A *megoldás* az utolsó szakasz. Ostobaság és öncsalás az ilyen vádaskodás: akárhogy is viselkedünk, édesanyánk elvesztése gyógyíthatatlan sebet hagy lelkünkben.

Van József Attilának egy nagyon kedvelt szerkesztési eljárása: mikor az első sorokban valamit *állít* (esetleg tagad, vagy valakit támad), s a vers végén épp az *ellenkezőjénél köt ki*. „**Imádság megfáradtaknak**” című versét azzal indítja el, hogy nem dicsérettel kell hódolni Istennek, hanem a munkánkkal, de az elfáradása után mégis Isten dicsőítésével kér új erőt további munkájához:

*Alkotni vagyunk, nem dicsérni,
Gyerekeink sem azért vannak,
Hogy tiszteljének bennünket,
S mi, Atyánk, a te gyerekeid vagyunk.
Hiszünk az erő jó szándokában.*

Tudjuk, hogy kedveltek vagyunk előtted,
Akár az égben laksz, akár a tejben,
A nevetésben, sóban, vagy mibennünk.
Te is tudod, hogyha mi sírunk,
Ha arcunk fényét pár könnycsepp kócolja,
Akkor szívünkben zuhatagok vannak,
De erősebbek vagyunk gyöngé életünknel,
Mert a fűszálak sose csorbulnak ki,
Csak a kardok, tornyok és ölö igék,
Most mégis, megfáradván,
Dicséretteddel keresünk új erőt,
S enmagunk előtt is térdet hajtunk,
mondván:
Szabadíts meg a gonosztól.
Akarom.

A „**Modern szonett**”-ben, amely hibátlan művészi alkotás, előbb mintha tagadná Istent - tulajdonképpen nem azt teszi, csak hiányolja, hogy nincs olyan Isten, aki megbüntetné a részvét nélküli gazdagokat. Aztán nyomorultnak mondja önmagát csökönyössége, lázongása miatt.

A „**Tovább én nem birom**” címűben a második szakaszt ezzel a sorral indítja: „*Ó, rettentő Isten, nagy vagy, ha vagy*”, de a verset fohással zárja.

Tökéletes szépségű vers a „**Szonett**” című. A harmadik szakaszában az van, hogy nem lelte meg Istent, ugyanakkor az egész vers az isteni gondviselés csodálatos igazolása, s a befejező szakasza is egy bibliai tanítást igazol: a kényszerből lopók is tudják, hogy a lopás minden fokozatú fajtája bűnnek számít.

Az első két szakaszt ezzel a sorral kezdi: „*Óh, boldog az, kinek van Istene*”. Ezt a megismételt, tehát mélyen átélt tartalmú sort sem úgy kell értelmezni, hogy neki nincs Istene, hanem: a gondviselő Isten többet is törődhetne vele. Végző soron *fohász* ez a vers közvetett formában, amolyan „odaszólás” Istenhez. József Attila nagyon sok versének az a rendkívüli varázsa, hogy nagyon meg-

gondolkoztatja az olvasót, s aki ezt megteszi, azt a „megérzés” felfedezésének örömeivel ajándékozta meg. Nagyon sajátos művészet az övé.

*Óh boldog az, kinek van Istene,
ki rettenetes, de maga a Jóság;
kinek sebet kap reszkető keze,
ha leszakítja a tilalmas rózsát.*

*Óh boldog az, kinek van Istene;
bűne csupán a látható valóság;
mert rajta van a Mindenség Szeme,
elnézi őt, az Öröklét lakosát.*

*Én nem lettem szivemben, sem az égben,
s e halott fényű istentelenségben
koporsóban ringattatom magam*

*anyámmal, ki lány tekintettel vert meg,
mert sápadt kézzel loptam én, a Gyermek,
jól tudva már, hogy minden odavan.*

József Attila költészetéről elmondhatjuk, hogy tele van **forma-ötletekkel** (minden elképzelhető vonatkozásban), s a stilisztikai formákat igen nagy változatosságban és hatásosságban használja fel. Vonatkozik ez istenes verseire is.

Nagyon érdekesnek találom például a **strófaszerkesztését** a már egészében közölt „**Prédikáció**” versének. Háromsoros szakaszokat használ, és középsőként a „*Tán próféta vagyok én*” sort ismétli meg valamennyi szakaszban. Látszólag kérdőmondat színezete van ennek a sornak, mégsem az, hanem tudatos vállalása a prófétaságnak, a prédikálásnak (a cím is ezt fejezi ki), ami a jóságot, a szeretetet, az Istenbe vetett hitet propagálja, és elítéli a háborút, a gőgösséget, a törtetést.

Első két szakasza a következő:

*Nagy hitvallás a nem-akarás -
Tán próféta vagyok én.
De jöhet azért akárki más.*

*Ha akarnánk, hát ne akarjunk,
(Tán próféta vagyok én)
Minden gögöt földbe takarjunk.*

Megfigyelhető, hogy az első szakaszban nem teszi zárójelbe az említett sort, de a többi szakaszban igen. Izgató kérdés ez, azonnal probléma elé állítja a vizsgálódó olvasót: vajon miért nem? Minden bizonnyal nem véletlenül, hanem kellő megfontoltsággal, valami célja lehet vele. Hát van. Én így „érezem ki”:

Az első sorban kimondja a tanítását, az eszmei mondanivalót, amelynek az az értelme a vers egészéből, hogy ne akarjunk rosszat cselekedni. A sor után gondolatjel van, mintha azt érzékeltetné, hogy a költőt is meglepi a próféta-ság vállalása. A további szakaszokban az ismétlődés megerősíti a vállalkozás szükségességét, a költőnek tanítania kell a népet a helyes, erkölcsös életre, s felsorolja konkrétan az ilyen élet ismérveit. Már láttuk, hogy van József Attilában egy örök-gyermeki vonás is. A költő tehát bizonyos fokig *játszik*, a játékosság örömét élvezzi az ilyen szokatlan szerkesztési formákban, ami azonban nem csökkenti a mondanivaló komolyságát. Ilyesmit érzek (az ironikus hang mellett) a születésnap-i visszaemlékezésében is:

*Én egész népemet fogom
nem középiskolás fokon
taní-
tani!*

Formaötletességre vall a vers harmadik sora: „*De jöhet azért akárki más*”. Ebben is érzek bizonyos fokú gyermeki csintalanságot. **Bedob a versbe** egy látszólag oda nem illő *mondatot*, mintha

azt akarná mondani az olvasóinak: most aztán mit kezdtek vele? Itt elég nehéz helyzetben vagyunk, mert már a második sor is egészen meggondolkodtató. A művészi alkotásnak az az érdekessége (egyben a legizgatóbb vonása), hogy egyénileg, egyéniségünknek megfelelően állít probléma elé bennünket, tehát többféle értelmezése is lehetséges. (A középiskolás tankönyv Karinthy „Cirkusz” novelláját és József Attila „Hangya” című versét hozza fel példának e tétel igazolására.) Én így értelmezek: ha nem felel meg költői-prófétai hivatásának, jöjjön helyette más.

Már láttunk ilyen „bedobott” mondatot a „Hangya” versében is („Különben jó az is”), és megmagyaráztuk művészi hatását.

Hasonló, de mégis más célú eljárásnak mondható az, mikor a költő egy-egy bedobott mondattal *kiszóla versből*, hogy figyelmeztessen. Példa rá az „Anyám” versének ez a mondata: „- *gondoljátok meg, proletárok*”.

És van még a „Prédikáció” elején egy igen nagy figyelmet érdemlő József Attila-i ötletesség, szintén az érdeklődéskeltés, a problémaindítás szolgálatában: *paradoxonnal* kezdődik a vers, tehát látszólagos ellentéttel. Így kezd az „Ars poetica” versét is:

*Költő vagyok - mit érdekelne
engem a költészet maga?
Nem volna szép, ha égre kelne
az éji folyó csillaga.*

Szinte felháborodunk a sorok olvasásakor: ne érdekelné a költőt a költészet?! Aztán kitudódik minden a vers továbbolvasásakor: nem a folyóban látható csillag érdekli a költőt, hanem az égi, mert az a valóságos. Tehát: a művészetnek a valóságos életet kell ábrázolnia.

Elképzelhető, hogy a világirodalom legbűbájosabb paradoxonával kezdődik „**A bűn (II.)**” verse, amely egyéb szempontból is nagyon érdekes, ezért teljes egészében közlöm:

Zord bűnös vagyok, azt hiszem,
de jól érzem magam.
Csak az zavar e semmiben,
mért nincs bűnöm, ha van.

Hogy bűnös vagyok, nem vitás.
De bármit gondolok,
az én bűnöm valami más.
Tán együgyű dolog.

Mint fősvény eltűnt aranyát,
e bűnt keresem én;
elhagytam érte egy anyát,
bár szívem nem kemény.

És meg is lelem egy napon
az erény hósein;
s hogy gyónjak, kávézni hívom
meg ismerőseim.

Elmondom: Öltem. Nem tudom
kit, talán az apám -
elnéztem, amint vére folyt
egy alvadt éjszakán.

Késsel szúrtam. Nem színezem,
hisz emberek vagyunk,
s mint megdöföttek, hirtelen
majd mi is lerogyunk.

Elmondom. S várom (várni kell),
ki fut, hogy dolga van;
megnézem, ki tűnődik el;
ki retteg boldogan.

És észreveszek valakit,
ki szemmel, melegen
jelez, csak ennyit: Vannak itt,
s te nem vagy idegen...

Ám lehet, bűnöm gyermekes
és együgyű nagyon.
Akkor a világ kicsi lesz,
s én játszani hagyom.

Én istent nem hiszek, s ha van,
ne fáradjon velem;
majd én föloldozom magam;
ki él, segít nekem.

Olyan hangulatom támad a vers olvasásakor, hogy szinte nem bírok magammal jókedvemben. Ha én volnék Isten, magamhoz rendelném Attilát, a „gyermekes bűnű” költőt, az örök gyermeket, összevissza csókolnám, és azt mondanám neki: „Te kis csacsi, észre sem veszed, hogy nem ellenem harcolsz, hanem önmagaddal: értem.”

Ez a vers a legjobb példa arra, amit már mondtunk: szédületesen ért hozzá, hogy egy-egy *bedobott sorával*, szakaszával *megcáfolja* az egész verset. Mert az a lényeg benne, amit bedob. Nem istentagadó vers ez, hanem a gondviselő Istenről szól, aki „meleg” tekintetével ezzel a szakasszal dobja oda Attilának a mentőkötetet:

És észreveszek valakit,
ki szemmel, melegen
jelez, csak ennyit: Vannak itt,
s te nem vagy idegen.

Az angol írók, például Oscar Wilde és Bernard Shaw híresek a *paradoxonairól*, ízelítőül csak kettőt említek, még egyetemista koromban hallottam őket Jancsó Elemér professzoromtól:

- *London azóta ködös, amióta a festők ködösnek festették meg.*

Ez így van, mert korábban észre sem vették az angolok, hogy milyen ködös fővárosuk van.

- *Ne kíváncsi másnak, amit magadnak kívánsz. Lehet, hogy más az érzése.*

Benne van ezekben a paradoxonokban az angol ember intelligens finomsága. A József Attiláéban pedig az a **bűbájosság**, ami ott lappang a magyar lelkekben (Csokonaiban, Petőfiben, Aranyban, Tamásiban, Dsidában és annyi más írónkban és mindenféle művészünkben), csak mostoha életkörülményeink akadályozzák meg oly sokszor a fölbuggyanásukat vagy az észrevételüket.

József Attila verseiben - istenes verseiben is - hemzsegnék a költői szépségek és érdekességek - ki győzné mind felsorolni! Csak néhányra mutattam rá: amire talán nem figyeltünk fel eddig kellő érdeklődéssel. Vagy azért, mert a költő egyoldalú beállítása nem igényelte a szélesebb körű vizsgálatát.

* * *

Mögöttem 48 éves pedagógusi múlttal egyre fokozódóbb fájdalommal közeledek tanulmányom befejezéséhez. Hogy József Attila tragikus szavaival fejezzem ki magam: a „*valljalak-tagadjalak*” testet-lelket őrlő malom kövei között éltük le pedagógusi évtizedeinket, az idősebb generáció tagjai, akiknek megadatott, hogy a háború előtti időkből is magunkkal hozhassunk élményeket, tapasztalatokat, s naponként találkoztunk a kényszer béklyóival: nem azt, nem úgy kellett volna tanítanunk, ahogy feljebbvalóink megkövetelték tőlünk, korhűbben szólva: ahogyan tüzes vassal belénk égették igényeiket. Vagy talán nem is úgy tanítottunk? Félrevezetés volna, ha a teljes kimagyarázkodásra bíznám magam. Szeretném hinni azonban, hogy sokan voltunk olyanok, akik hazudozásainkat egyetlen közbevetett mondat, sokszor csak

egyetlen szó beiktatásával, „bedobásával” a való igazság oldalára tudtuk billenteni, megértetve tanítványainkkal, hogy az igazán nagy kortárs írók sohasem alkudtak meg önmagukkal, mert ők is bedobták írásaikba s életük fonalába is azt a mondatot, ami lehetővé tette az „ő” megismerésüket. Hogy az emberszeretetéről híres Ady és József Attila magyar is volt, istenfélő ember is volt? - megtaláltuk a módját ennek érzékeltetésére. Tettük ezt azzal a kockázattal, hogy a börtönbe kerülhetünk. Sokunknak ez lett az osztályrészünk.

József Attila volt talán a legnagyobb *áldozati költőnk*, őt hazudtolta meg legjobban a rendszer: lényeges emberi és művészi vonásainak elhallgatásával, szándékos félremagyarázásával. Kihasználták őt a végtelenségig, de sohasem mondta ki róla egyetlen tankönyvünk sem, hogy ő a világirodalom legnagyobb proletárköltője... s mi minden még. Sértő lett volna annak igazolása, hogy a kisnépek is adhatnak világhírű embereket, nemcsak a hódolatot megkívánó nyokok.

Az emberek végleges megítélésében döntő jelentőségű az utolsó életszakasz, mert ez mutatja meg, hogy hová jutottak, hogyan vélekedtek végül is hozzátartozóikról, barátaikról, hazájukról, a nagyvilág embereiről, s ugyanakkor önmagukról.

Életének utolsó éveiben is gyönyörű istenes versekkel ajándékozott meg bennünket, s nem restellették meghazudtolni ezeket a műveket sem, ismét igazolva: a művészi szándékot sárba taposták, sátoros ünnepét ülte fölötte a durva önkény.

Tekintsük át közösen életének *egy-két utolsó* istenes versét, szép élményben lesz részünk minden bizonnyal.

Nem emel föl

*Nem emel föl már senki sem,
belenehezültem a sárba.
Fogadj fiadnak, Istenem,
hogy ne legyek kegyetlen árva.*

*Fogj össze, formáló alak,
s amire kényszerítnek engem,
hogy valljalak, tagadjalak,
segíts meg mindkét szükségemben.*

*Tudod, szívem mily kisgyerek -
ne viszonzod a tagadásom;
ne vakítsd meg a lelkemet,
néha engedd, hogy mennybe lásson.*

*Kinek mindegy volt már a kín,
hisz gondjaid magamra vettem,
az árnyékvilág árkaiban
most már te örökölj énfelettem.*

*Intsd meg mind, kiket szeretek,
hogy legyenek jobb szívvel hozzám.
Vizsgáld meg az én ügyemet,
mielőtt magam feláldoznám.*

A gimnáziumok számára írt 13400. számú tankönyv így magyarázta ezt a csodálatosan szép verset (legferdebb sorait ragadom ki):

Már a bevezetői részben a leglényegesebb kérdés elferdítését látjuk, mikor a kései korszak istenképzetéről ezt írja:

- Tudatosan is kitalálnak, irreálisnak ábrázolt isten-kép ez, a versek kizárólag a csak szubjektíve létező istennek, annak szubjektív átélhetőségével foglalkoznak.

Felvetődik a kérdés: el tud képzelni a szerző más találkozást is Istennel? Látott már egy reális, egy objektíve létező, kézzel fogható Istent? A Bibliából idézek: „Az Isten lélek, és akik őt imádják, szükség, hogy lélekben és igazságban imádják.” (János ev.4:24.)

Helyes az a megállapítás, hogy az egész vers Istenhez szólás, könyörgés, de teljesen téves ez az állítása:

- A kegyetlen jelző az árva sorsára is utalhat, meg arra is, hogy maga a beszélő lett kegyetlenné.

Szó sincs ilyesmiről. A szakasz kizárólagos értelmezése a következő: a bűnbe süllyedt ember („belenehezültem a sárba”) azért könyörög, hogy Isten ne fossza meg őt kegyétől, kegyelmezésétől.

A második szakaszcól ezt olvassuk:

- *A második strófában a világ is belép a versbe: „s amire kényszerítnek engem”. A beszélő a széthullás tudatában eseng az f-ek alliterációjával összekapcsolt sorban: „Fogj össze, formáló alak”. Ellentétek járják át személyiségét: valljalak - tagadjalak.*

Nem a széthullás tudatáról van itt szó, hanem arra kéri a világot „formáló” (teremtő) Istent: segítse meg az élet kísérteties, nehéz napjaiban; megtartó hitéért könyörög.

- *A gyermek mindent-szabad vágya él benne, és gyermekként elvárja a bocsánatot: „Ne viszonzod a tagadásom”. Ellentmondás rejlik ennek a gondolatnak a mélyén is: akinek a létét tagadjuk, aki nincs, az nem viszonzhatja a tagadást.*

Itt aztán végképp vakvágányra jut a szerző, téves nézeteit már nem is korrigálhatná többé. Honnan veszi azt a megállapítást, hogy ebben a versben a költő tagadja Isten létét? Akkor miért könyörög hozzá? A helyes értelmezés: igaz, hogy több versében is megtagadta Istent (láttuk, hogy ezek nem is igazi tagadások), ezekre kér most bocsánatot: ne viszonzza Isten tagadással; ne fossza meg a bizakodástól („néha engedd, hogy mennybe lássson”). A szerző kétségbe vonja magyarázatával a költő gondolkodóképességét. Egy ilyen nagy költőt!

- *Az „árnyékvilág árkein” élve is, isteni szerepet vállalt magára: „gondjaid magamra vettem”, ezért kell emberfeletti kínokat elviselnie.*

Helyes értelmezése: a földi nyomorúság („árnyékvilág árcai”) ránehezedett, a halálra gondol, s ebben a helyzetében kéri Istent, hogy őrködjék felette.

- *A szeretet-vágy feltörése jelzi, mennyire szenved a magánytól. Utolsó kérésének - „Vizsgáld meg az én ügyemet” - időhatározói mellékmondata, a vers zárósora - „mielőtt magam feláldoznám” - elárulja, hogy az isteni gondokat magára vett beszélő önkéntes áldozatra készül. Bár ennek sem okát, sem célját nem ismerjük, önmaga feláldozását a vers elkerülhetetlennek és autentikusnak tudja elfogadtatni.*

A célzás önmaga feláldozására valóban autentikus, de a befejező szakasz summája ez: embertársai bocsánatát, Isten kegyelmét kérve távozzék el a földi világból.

Jól átgondolt és egységes vonalvezetésű vers ez, nem tűr el semmi belemagyarázást, a világirodalom legszebb vallásos versei közé sorolható. Ugyanúgy értékelhetjük másik híres kései vallásos versét:

Bukj föl az árból

*Ijessz meg engem, Istenem,
szükségem van a haragodra.
Bukj föl az árból hirtelen,
ne rántson el a semmi sodra.*

*Én, akit fölhasznál a ló,
s a porból éppen hogy kilátszom,
nem ember szívébe való
nagy kínok késeivel játszom.*

*Gyulékony vagyok, s mint a nap,
oly lángot lobbantottam - vedd el!
Ordíts reám, hogy nem szabad!
Csapj a kezemre mennyköveddel.*

*És verje bosszúd vagy kegyed
belém: a büntetlenség vétek!
Hisz hogy ily ártatlan legyek,
az a pokolnál jobban éget.*

*Vad, habzó nyálú tengerek
falatjaként forgok, ha fekszem,
s egyedül. Már mindent merek,
de nincs értelme semminek sem.*

Meghalni lélekzetemet
fojtom vissza, ha nem versz bottal,
és úgy nézek farkasszemet,
emberarcú, a hiányoddal!

Szó szerint közlöm a tankönyv magyarázatát (bírálatát!) a versről:

-A Bukj föl az árból (1937) a zsoldárok hangján szól, a költő itt is a könyörgés beszédfajtaját alkotja verssé. A beszélő szorongatott helyzetében felidéri vagy megteremti magának istent, és érvelésével arra akarja rábírni, hogy órá figyeljen, az ő sorsát vezérelje, csak vele törődjék.

A költemény két egymást vonzó ellentétje már az első strofában feltűnik: semmi és isten. A költői én a semmiből szeretné életére kelteni a megszólítottat, de őt magát is a semmibe hullás veszélye fenyegeti. Nem tudhatjuk teljes bizonyossággal, hogy istent vagy a hozzá fordulót ránthatja el „a semmi sodra”. A beszélő kétségbeesett állapotát mutatja, hogy az enyhületet, magányának feloldását csak büntetés formájában tudja elképzelni.

Helyzetének feltárása, érveinek felsorakoztatása a következő szakaszokban folytatódik. Szuggesztív kép fejezi ki kicsinységét és érzékenységet: „feltaszít a ló, s a porból éppen hogy kilátszom”. Szenvedésének nagysága túllép az emberi határokon: „nem ember szívébe való nagy kínok késeivel játszom”. A megfogalmazás is több értelmet enged meg: a kínokat a beszélő önmagának is, másnak is okozhatja. A „játszom” ige a gyermekség képzetét, nemcsak a gyermek védtelenségét, ártatlanságát, hanem felelőtlenységét is felidéri: nemcsak kínokat okozó, veszélyes késekkel játszik, gyülekező létére olyan hatalmas tüzet gyújt, mint a nap. A könyörgő azt kéri, amit a gyermek vár el a felnőttektől: büntetésével védje meg őt saját maga ellen forduló felelőtlen, veszélyes játékaival szemben: „Ordíts reám, hogy nem szabad! Csapj a kezemre mennyköveddel”. A monumentális képekben (nap, mennykő) a kozmikusság nagyított bűn és büntetés kap részben reális, részben mitológiai megvilágítást. A költői én sorsa tragikus: szívét „nem ember szívébe való” kések hasogatják, önmagát tűzvészbe börtíja. Tudja, hogy felnőtt létére gyermeki láte, ártatlansága bűn, ez az állapot a pokolnál is jobban égeti, kínozza, megalázza.

Az eddig könyörgő érvelés után az ötödik versszakban egy még erősebb érő következik, egy örök jelenű kijelentés az állapotáról:

„Vad, habzó nyálú tengerek
falatjaként forgok, ha fekszem,
s egyedül. Már mindent merek,
de nincs értelme semminek sem.”

A strofa első mondata a második sor végén tulajdonképpen lezárul, s a következő sorba átnyúló „egyedül” szó kiemelt szerephez jut. A strofa végén újra megjelenik a semmi, de most a köznapi szóhasználatban megszokott, hiányt kifejező, tagadó értelemben. Ilyen szerepben utal vissza az első strofa semmi-jére, és éppen ennek a visszautalásnak a nyomán lesz ez a semmi a beszélő sorsának, létének a lényege, amitől meg akar szabadulni. Ezért teremt istent magának. Nem tud beletörődni abba, hogy semminek se legyen értelme, hogy semmi értelme ne legyen a világnak.

A zárlat négy sorában az emberarc hiányában a semmibe mered. Vállalja sorsa tragikumát isten nélkül is. Magatartása: az öncsalás nélküli szembenézés az emberarcúság hiányával, a nihil veszélyével. Az emberarcú szó lehet értelmező, de lehet megszólítás is, vonatkozhat a hiánnyal szembenéző költői énrre, s arra is, akinek a hiányával szembenéz.

Ez volt a tankönyv bírálata tehát, amihez a következőket fűzöm:

Nehezebbnek tűnő vers ez, több a csapdája, mert hozzászoktunk a József Attila-i művek labirintussá nyilvánításához. Célszerű a kiindulás a vers *eszmei mondanivalójából*: a bűnös embernek vezekelnie kell, hogy nyugodtabban viselje el a halál gondolatát.

A tankönyv bevezető sorai egészen kiábrándítóak:

- A beszélő szorongatott helyzetében felidézi vagy megteremti magának istent, és érvelésével arra akarja rábírni, hogy órá figyeljen, az ő sorsát vezérelje, csak vele törődjék.

Olyan prózai itt a „szorongatott helyzetében”, és olyan hamis a „megteremti magának istent”, hogy csupán a „csak” szó beillesztése kelthet bennünk ennél is nagyobb kiábrándultságot. Kérdezem:

József Attila minden istenes versében (több mint ötvenben) „megteremti magának” Istent? Miféle értelme volna ennek, ha nem hisz benne? És hol van itt szó a „csak” kizárólagosságáról? Egy önző József Attilát ismernénk meg ilyenformán, aki ki akarja sajátítani magának Istent. Márpedig ő minden volt, csak nem önző.

Már az első sornak eligazító szerepe van számunkra, amikor nem szárazon „Isten”-t hívja, hanem az „Istenem”-et, aki az övé, akiben hisz, azt is mondhatnánk egy korábban használt kifejezésünkkel: akihez hozzásimul.

De nézzük tovább a bírálat gondolatmenetét:

- A költemény két egymást vonzó ellenpontja már az első strofában feltűnik: *semmi és isten. A költői én a semmiből szeretné életre kelteni a megszólítottat, de őt magát is a semmibe hullás veszélye fenyegeti. Nem tudhatjuk teljes bizonyossággal, hogy istent vagy a hozzá fordulót ránthatja el „a semmi sodra”. A beszélő kétségbeesett állapotát mutatja, hogy enyhületet, magányának feloldását csak büntetés formájában tudja elképzelni.*

Már a magyarázat elindítása is hibás, mert helytelenül vonatkoztatja egymásra a semmi és az Isten fogalmát. Nem igaz, hogy a „*költői én a semmiből szeretné életre kelteni a megszólítottat*” (meggint: miért?), de az igaz, hogy őt magát is a semmibe hullás veszélye fenyegeti, - tegyük hozzá: bűnei miatt. Ez teljes bizonyossággal kiolvasható a versből. Ez adja meg a vers értelmét. Ezért kellett megírni a verset. A valós értelmezés tehát: a bűnös ember tudja, hogy szüksége van a büntetésre (az „ijesztésre”), hogy kieszközölje bűne megbocsáttatását.

A szerző degradálja a mondanivaló súlyát, mikor a magány feloldásáról beszél (megtéveszti az ötödik szakasz „*egyedül*” szava), holott sokkal nagyobb kérdésről van itt szó: a halálra készülő ember lelki tusájáról.

A következő két szakasz értelmezése is teljesen hibás, továbbá nagyon körülményes és eltúlzott, pedig szervesen következik az első szakaszból, tulajdonképpen megerősíti annak mondanivalóját: megismétli büntudatát („*a porból éppen hogy kilátszom*”), s elmondja, hogy bűnei mennyi fájdalmat okoznak neki („*kínok késeivel játszom*”). „*Gyűlékony vagyok*” - a bűnre, természetesen ezt

is adjuk hozzá. Az első szakaszban az „ijessz”, a harmadikban a „csapj a kezemre” igazolja az állításomat: arra kéri Istent, ne engedje, hogy újabb bűnöket kövessen el.

Nem csoda, ha a negyedik szakasz **paradoxona** („a bűntelenség vétek”) megtéveszti a tankönyv szerzőjét. Mivelhogy ez a paradoxonos beállítás többször is előfordul József Attila költészetében, szükséges, hogy részletesebben foglalkozzunk vele, s a költő egész munkásságának figyelembevételével.

A könyvben ez olvasható:

- *Tudja, hogy felnőtt létére gyermeki léte, ártatlansága bűn, ez az állapot a pokolnál is jobban égeti, kínozza, megalázza.*

Mi az, hogy „felnőtt létére gyermeki léte, ártatlansága bűn”? Ez semmitmondás, semmi értelme sincs. József Attila tudja, hogy ő is bűnös, mint minden ember, s gyógyíthatatlan betegsége tudatában megtisztulásra, bűnbánatra vágyik. Hogy megnyugtassa magát. Sokat hangoztatott bűntelensége csak *viszonyításban* igaz, - de igaz. Egész költészetének ismerete adja meg rá a választ: a rothadt kapitalista rendszer erkölcséhez és nagytőkéséhez viszonyítva, akik korlátlan pénzhűségükben a rablástól, a gyilkosságtól, a háborúk kirobbantásától sem riadnak vissza, ő valóban *ártatlan* embernek számít. Gondoljuk csak el: a törtetők, a kielégíthetetlen kizsákmányolók áldozata volt ő is, s mivel egész életét jól ismerjük, kimondhatjuk a felmentő szónkat: tudomásunk szerint a legnagyobb bűne az volt, hogy a család megmentése érdekében fát és szenet lopott. Ugyanakkor semmilyen munkától sem riadt vissza, a legnehezebbektől, a legpiszkosabbaktól sem. Hát bűnös az ilyen ember? Korának egyik legártatlanabb embere volt, tele szeretettel és jóssággal. Istenes verseiből most már megtudhatjuk.

A vers ötödik szakaszában világosan megmagyarázza ilyen értelemben vett kiszolgáltatottságát, ártatlanságát:

*Vad, habzó nyálú tengerek
falatjaként forgok, ha fekszem.*

Vessük össze egy korábban közölt idézettel:

*Egy nyál a tenger! Termelő zabálás, -
kis, bűvő országokra rálehel
a tátott tőke sárga szája. Párás
bűdösség-felhő lep bennünket el.*

Semmi értelme sem volna, hogy az ötödik szakaszra vonatkozó hosszú és téves fejtegetését idézzem a tankönyvnek, csupán utolsó három sorát hozom: „*Nem tud beletörödni abba, hogy semminek se legyen értelme, hogy semmi értelme ne legyen a világnak. Ezért teremt istent magának.*”

Az utolsó szakaszt így magyarázza a tankönyv:

- *A zárlat négy sorában az emberarc hiányában a semmibe mered. Vállalja sorsa tragikumát isten nélkül is. Magatartása: az öncsalás nélküli szembenézés az emberarcúság hiányával, a nihil veszélyével. Az emberarcú szó lehet értelmező, de lehet megszólítás is, vonatkozhat a hiánnyal szembenező költői énre, s arra is, akinek a hiányával szembenéz.*

Egészen másról van itt szó: nem halhat meg nyugodtan a vezeklés, bűneinek megbocsátása nélkül. Nem megtagadja Istent, hanem a *hiányzásával* néz „farkasszemet”: nem jött el a bottal, hogy megbüntesse.

A tankönyv szerzője több szempontból is igen lényeges hibát követ el. Ilyenek:

1. Magyarázata annyira zavaros, hogy nem old meg vele semmit: azt sem tudjuk, mit akart József Attila ezzel a verssel.

2. Nem veti össze József Attila egész költészetével a magyarázatát, s ezáltal jelentős hibát követ el az ötödik szakasz értelmezésénél.

3. Nem veti össze a verset az ugyancsak halálának évében, 1937-ben írt másik nagy versével, a „Nem emel föl” cíművel, amely könnyebben értelmezhető.

4. Más értelmetlen részei is vannak a magyarázatnak. Például: „*Szuggesztív kép fejezi ki kicsinységét és érzékenységét: feltaszít a ló, s a porból éppen hogy kilátszom*”. Hogy mennyiben fejez ki ez a kép kicsinységet és érzékenységet, elképzelni sem tudom. Vagy: „*Tudja, hogy felnőtt létére gyermeki léte, ártatlansága bűn, ez az állapot a pokolnál is jobban égeti, kínozza, megalázza.*”

5. A tankönyv az első versről azt írja, hogy „könyörgés”, a másodikról, hogy „zsoltárok hangján szóló könyörgés”. S akkor hogy zárulhat negatív megoldással, istentagadással a vers! Könyörögni csak ahhoz szoktunk, aki nagyon sokat jelent számunkra, például a kedvesünkhöz, s ha a „zsoltárok hangján” tesszük ezt, akkor az Istenünkhöz.

6. Az az érzése az embernek: megrendelésre készült ez a verselemzés, ugyanúgy, mint a tankönyv. Előre megadták: hová kell eljutni vele.

Gyönyörű *bűnbánó vers* ez is. Akár az előbb ismertetett, szintén a világirodalom legszebb vallásos versei közé sorolható.

* * *

Bátran mondjuk ki most már összegzőképpen: minden bizonyítékunk megvan rá, hogy József Attilát irodalmunk *egyik jelentős* vallásos költőjének nyilvánítsuk. Senkitől sem kapott segítséget, hogy Istenhez eljusson, a maga erejével, önmagával vívott rettenetes harcának megnyerésével érdemelte ki ezt a kegyet: nem lett „kegyetlen”, vagyis kegy nélküli, kegyvesztett árva.

Nemcsak verseinek makulátlan szépsége, művészi ereje, őszintesége emeli őt erre a magas szintre, hanem az a mérhetetlen „bibliai” szeretetvágy, ami egész életét végigkísérte. A *szeretet-ajándékozás*, amivel embertársaihoz közeledett.

Talán senki sem mondta ki annyiszor az irodalomban, mint ő, hogy nincs Isten, de egyetlen egyszer sem tudta ezt érzékeltetni, mivelhogy nem is akarta, azonnal megcáfolta önmagát:

*s halált hozó fű terem
gyönyörű szép szívemen -*

írta első tagadó versében, amelynek csak két igaz szava van, a: gyönyörű szép szív. S egy ilyen szívvel nem lehet sem embert gyilkolni, sem Istent megtagadni. Az Ő adományával?

Sík Sándor csak egyetlen József Attila-versre vonatkoztatva mondta ki, hogy „csendes Istenhez-simulás” - én egész istenes költészetének értékeléseként könyvelem el.

Utolsó verseinek egyike a „**Tudod, hogy nincs bocsánat**”. Így fejezi be:

*Hittél a könnyű szónak,
fizetett pártfogóknak,
s lásd, soha, soha senki
nem mondta, hogy te jó vagy.*

*Megcsaltak, úgy szerettek,
csaltál, s így nem szerethetsz.
Most hát a töltött fegyvert
szorítsd üres szivedhez.*

*Vagy vess el minden elvet,
s még remélj hű szerelmet,
hisz mint a kutya hinnél
abban, ki bízna benned.*

A legszebb keresztény tanítással zárta le tehát költészetét, a *szeretet-gyakorlással*. Utolsó versének vélt utolsó szakaszában is ezt írta:

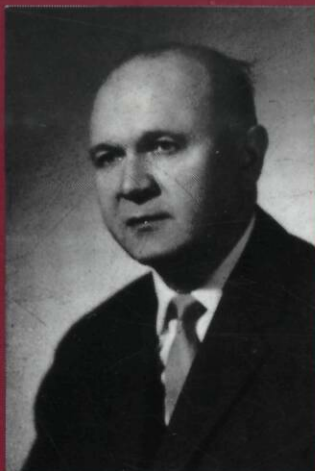
*Szép a tavasz, és szép a nyár is,
de szebb az ősz, s legszebb a tél
annak, ki tűzhelyet, családot
már végképp másoknak remél.*

(„Íme, hát megeltem hazámat”)

* * *

Szeretünk téged, József Attila, sokkal jobban, mint elődeink. Mert mi nem válogatunk. Mi már egész költészetedet zárjuk szívünkbe.

Miskolc, 1995. április 25.

Egy régebbi tankönyvünk József Attila öt fényképét is hozza. Lehangoltság és búbájós vidámság, játékos hetykeség és mély, igen mély elkeseredés: íme a József Attila-i életút váltakozó képe, mérlege, s mi már tudjuk, ennek a mérlegnek a nyelve többször is a végzetszerűség felé hajlik, mint egyszer a derűre, s nekünk most erre a rapszodikus képsorra kell ráhelyeznünk egész istenes költészetét, hogy reális képet alkothassunk róla. Egy olyan költészetről, amelynek a létezését is elhallgatták igen megfontoltan.

De mindenekelőtt fájdalommal kérdezzük: melyik lehetett volna az igazi, a természetes arca? Talán a játékos, a magabiztosságot tükröző hetyke, mindenképpen a *végtelen szeretetet* kinyilvánító arc: ha másképpen alakul az élete. Nincs olyan költője a világnak, aki több szeretetre vágyott, mert egész életében nélkülözte a szeretetet - s ugyanakkor korlátlanul osztogatta. Melegséget kívánt, mert mindig fázott. Ezzel magyarázható olykor dacos, de mégis egyedülállóan kedves (tudom, sokak számára meglepetésnek tűnő): Istenhez simulása.